

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากร
ต่อการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่

โดย ดร. ลีวา ผาดไธสง-ชัยพานิชและคณะ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

ตุลาคม 2550

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากร
ต่อการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่

คณะผู้วิจัย

1. อ. ดร. ลีวา ผาดไธสง-ชัยพานิช
2. รศ. ดร. ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต

สังกัด

ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกอ. และ สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

ชุมชนชนบทเป็นรากฐานสำคัญของการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมาตั้งแต่อดีตกาล และยังเป็นที่อยู่อาศัยของคนส่วนใหญ่ของประเทศ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระแสโลกาภิวัตน์ และจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท หนึ่งใน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้แก่ การเปลี่ยนแปลงประชากร ที่ได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชนบทโดยรวม การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาส่วนประกอบที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงประชากรอันได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบทั้งสามและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวต่อการพัฒนาชนบทของจังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีความโดดเด่นและน่าสนใจ การศึกษาครั้งนี้ได้เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวแทนครัวเรือนจำนวน 300 ครัวเรือน และการสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง ผลการศึกษาพบว่าการลดลงอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วของการเจริญพันธุ์ในช่วงกว่าสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ได้ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของสัดส่วนประชากรวัยเด็ก วัยแรงงานและวัยสูงอายุ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้รับผลกระทบรุนแรงขึ้นเมื่อพิจารณาพร้อมกับกระแสการย้ายถิ่นออกจากชนบทอย่างต่อเนื่องรวมถึงการเจ็บป่วยและการตายที่สัมพันธ์กับการแพร่ระบาดของเอดส์ในพื้นที่ นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ต่อขนาดและโครงสร้างครัวเรือน ค่านิยมเกี่ยวกับบุตร ความคาดหวังจากบุตร การใช้ที่ดิน ระบบเกษตร การศึกษา อาชีพ รายได้ และความมั่นคงทางสังคม เป็นต้น ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ABSTRACT

Rural community is an important basic settlement in Thailand for hundreds of year, and is a home for the majority of the country's population. However, changes that caused by globalisation and the country's economic and social development plans in recent decades have led to several changes in the rural community. These changes include demographic changes which, in turn, have themselves impacted on the population structure and socio-economic system of the rural communities which affect the overall rural development. This study aims to investigate the major components of population change: fertility, mortality and migration, and their interactions and implications on rural development in Chiang Mai province which has been selected because of its uniqueness and interesting population changes. Primary data were conducted from interviews with village-key contacts, in-depth interviews with household representatives of 300 households, and observation. Results show that the continuous and rapid decline of fertility over the past 4 decades has led to the changes in proportions of the young, adult, and ageing. These changes have been heavily affected if combine with the continuing out-migration from rural areas and HIV-related illnesses and deaths. Moreover, such changes also affect the economic and social structure such as household size and structure, value of children, expectation from children, land use pattern, farming system, education, occupation, income and social security. Such implications have impacted upon human resource development and also rural sustainable development.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

EXECUTIVE SUMMARY

โครงการวิจัยเรื่อง

“ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรต่อการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่”

1. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ชุมชนชนบทเป็นพื้นฐานสำคัญของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในประเทศไทยมาตั้งแต่อดีตกาล และยังเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ อย่างไรก็ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงแผนแรกๆ ได้เน้นทิศทางการพัฒนาประเทศไปทางด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ซึ่งได้ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างชนบทกับเมืองมากขึ้น และแม้ว่าในช่วงหลังของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้มีความพยายามที่จะเน้นการกระจายรายได้ โครงสร้างและบริการพื้นฐาน รวมทั้งความเจริญในด้านอื่นๆ ชุมชนบท แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้จากจำนวนการอพยพย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานครและหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด นอกจากนี้กระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของโลกได้ส่งผลกระทบที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ พื้นที่ทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทยด้วย กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นสังคมต่างๆ รวมทั้งสังคมชนบทจึงได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำรงชีพและวิถีชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สังคมชนบทของประเทศไทยเองก็เป็นอีกสังคมหนึ่งที่ได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำรงชีพและวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไปจากในสมัยก่อน ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น ในเรื่องของขนาดครอบครัว การศึกษา การประกอบอาชีพ รูปแบบการใช้ที่ดิน ฯลฯ

สำหรับการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของขนาดครอบครัว งานวิจัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงเวลา 30-40 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยมีระดับการเจริญพันธุ์ที่ลดต่ำลงอย่างรวดเร็ว จากข้อมูลของ Population Reference Bureau ปีล่าสุด (2004) พบว่า ประเทศไทยมีระดับการเจริญพันธุ์อยู่ที่ 1.7 ซึ่งต่ำกว่าระดับการทดแทนตนเองค่อนข้างมาก โดยจังหวัดเชียงใหม่ถือเป็นจังหวัดแรก (ยกเว้นกรุงเทพมหานคร) ที่การเจริญพันธุ์ได้เริ่มลดลงก่อนจังหวัดอื่นๆ ทั่วประเทศ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า การเปลี่ยนแปลงระดับการเจริญพันธุ์ที่ลดลงอย่างรวดเร็วในจังหวัดเชียงใหม่ นั้นได้ส่งผลกระทบต่อชนบทของจังหวัดเชียงใหม่อย่างไร นอกจากนี้แล้วเชียงใหม่ยังเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรในด้านอื่นๆ ที่น่าสนใจและเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการลดลงอย่างรวดเร็วของการเจริญพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่นของประชากรออกจากชนบทเพื่อไปทำงานในเมืองและจังหวัดอื่นๆ และการได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของเอชไอวีที่จังหวัดหนึ่งของประเทศ

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงประชากรที่เกิดขึ้นดังกล่าวล้วนแล้วแต่เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรในชนบท ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาชนบทโดยรวม แม้ว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาจะมีผู้ทำการศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรในแต่ละส่วนไปบ้างแล้ว แต่น้อยคนที่จะทำการศึกษาผลกระทบที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของการเปลี่ยนแปลงของ

ส่วนประกอบสำคัญทั้งสามส่วนในทางประชากรที่เกิดขึ้นไปพร้อมๆ กันอย่างเช่นในกรณีของจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้แล้วยังพบว่าไม่มีพื้นที่ชนบทใดๆ ในประเทศกำลังพัฒนาที่พบปรากฏการณ์ทั้งสามอย่างนี้ไปพร้อมๆ กันอย่างต่อเนื่อง รวดเร็ว และรุนแรงเหมือนที่เกิดขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้นกรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่จึงถือเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจและจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งต่อการนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่นๆ และในการนำไปวางแผนพัฒนาชนบท โดยเฉพาะในเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาส่วนประกอบที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงประชากรอันได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบทั้งสามที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรดังกล่าวที่มีต่อโครงสร้างประชากรและโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบท
3. เพื่อวิเคราะห์และคาดการณ์ถึงปัญหาที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงประชากร รวมทั้งหามาตรการป้องกันและแก้ไขปัญหามาที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน

3. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงลึกในระดับหมู่บ้าน โดยเลือกทำการศึกษาในสองพื้นที่เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบ โดยได้เลือกพื้นที่ศึกษาของตำบลน้ำบ่อหลวง อำเภอสันป่าตอง และตำบลบ้านปง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากทั้งสองพื้นที่นี้มีความหลากหลายทางด้านประชากรและสังคมเศรษฐกิจ มีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงประชากรที่น่าสนใจและคล้ายคลึงกับของจังหวัดเชียงใหม่โดยรวม นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่มากนักซึ่งปฏิสัมพันธ์ใดๆ กับเมือง ในขณะเดียวกันก็ไม่อยู่ใกล้ตัวเมืองมากเกินไปที่จะได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของเมืองในทางพื้นที่

การเก็บรวบรวมข้อมูลของการศึกษานี้ ได้ทำการเก็บข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ สำหรับการเก็บข้อมูลปฐมภูมินั้น เป็นการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวแทนของครัวเรือนจำนวนทั้งสิ้น 300 ครัวเรือน โดยได้ทำการสุ่มตัวอย่างครัวเรือนของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลน้ำบ่อหลวง อำเภอสันป่าตอง จำนวน 150 ครัวเรือน และจากครัวเรือนของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลบ้านปง อำเภอหางดง จำนวน 150 ครัวเรือน นอกจากนี้ยังได้มีการสัมภาษณ์กลุ่ม สัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน และการสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง สำหรับข้อมูลทุติยภูมินั้นจะทำการเก็บรวบรวมจากเอกสาร หนังสือ วารสาร และข้อมูลจากเว็บไซต์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ได้ถูกนำมาจัดเก็บในฐานข้อมูลและทำการวิเคราะห์ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติจะทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสถิติทางสังคมศาสตร์

4. แผนการดำเนินงานวิจัยตลอดโครงการในแต่ละช่วง 6 เดือน

4.1 แผนการดำเนินงานวิจัยใน 6 เดือนแรกของปีที่ 1

- เก็บรวบรวมข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านที่จะศึกษา
- ทำการเลือกกลุ่มตัวอย่าง
- ออกแบบนำสัมภาษณ์/แบบสอบถาม
- ทำการทดสอบและปรับปรุงแบบนำสัมภาษณ์/แบบสอบถาม

4.2 แผนการดำเนินงานวิจัยใน 6 เดือนหลังของปีที่ 1

- การออกสนามเพื่อสำรวจและสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง
- การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ครัวเรือนต่างๆ
- การตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล

4.3 แผนการดำเนินงานวิจัยใน 6 เดือนแรกของปีที่ 2

- การออกสนามเพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติม
- การสัมภาษณ์กลุ่มและสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน
- การบันทึก ลงรหัส จัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

4.4 แผนการดำเนินงานวิจัยใน 6 เดือนหลังของปีที่ 2

- การวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล
- การเขียนรายงานการวิจัย
- สรุปและเสนอผลการวิจัย

5. ผลงาน/หัวข้อเรื่องที่คาดว่าจะตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระดับนานาชาติในแต่ละปี

ปีที่ 1: ชื่อเรื่องที่คาดว่าจะตีพิมพ์: -

ชื่อวารสารที่คาดว่าจะตีพิมพ์: -

ปีที่ 2: ชื่อเรื่องที่คาดว่าจะตีพิมพ์: ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรต่อการพัฒนาชนบท

ชื่อวารสารที่คาดว่าจะตีพิมพ์: วารสารประชากรและสังคม

6. งบประมาณโครงการ (ตามระยะเวลาโครงการที่ได้เสนอรับทุน)

	ปีที่ 1	ปีที่ 2	รวม
1. หมวดค่าตอบแทน			
- ค่าตอบแทนหัวหน้าโครงการ	120,000.-	120,000.-	240,000.-
2. หมวดค่าวัสดุ			
- ค่าวัสดุสำนักงาน	15,000.-	10,000.-	25,000.-
- ค่าหนังสือหรือเอกสารต่างๆ	5,000.-	5,000.-	10,000.-
- ค่าถ่ายเอกสาร	5,000.-	5,000.-	10,000.-
3. หมวดค่าใช้สอย			
- ค่าใช้จ่ายในการออกสนาม เช่น อาหารและอุปกรณ์ต่างๆ	20,000.-	10,000.-	30,000.-
- ค่าจ้างเหมารถยนต์และค่าน้ำมัน เชื้อเพลิง	30,000.-	10,000.-	40,000.-
- ค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น ค่าโทรศัพท์ ค่า ไปรษณีย์	5,000.-	5,000.-	10,000.-
- ค่าจัดทำรายงานการวิจัย	-	10,000.-	10,000.-
4. หมวดค่าจ้าง			
- ค่าจ้างผู้ช่วยภาคสนาม	40,000.-	10,000.-	50,000.-
- ค่าจ้างในการบันทึก ลงรหัสและจัดเก็บ ข้อมูล	-	55,000	55,000.-
รวมงบประมาณโครงการ	240,000.-	240,000.-	480,000.-

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาที่ให้การสนับสนุนโครงการวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรต่อการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่” และขอขอบพระคุณที่ปรึกษาโครงการ ได้แก่ Professor H.R. Jones จาก University of Dundee และ รศ. ดร. ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต จากสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้ให้คำปรึกษาเป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รวมถึงการสนับสนุนจากภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้นำและคนในชุมชนในพื้นที่ศึกษาทุกท่าน

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอขอบคุณสำหรับคำแนะนำและกำลังใจจากเพื่อนร่วมงานและครอบครัวที่เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้เสร็จสิ้นลงด้วยดี

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved

คำนำ

โครงการวิจัย “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรต่อการพัฒนาชนบท: กรณีศึกษาของ จังหวัดเชียงใหม่” นี้ ได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการ การอุดมศึกษา โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีต่อการ พัฒนา พื้นที่ชนบทของจังหวัดเชียงใหม่ถือเป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรหลายอย่างที่น่าสนใจ ไม่ว่าจะเป็น การมีภาวะเจริญพันธุ์ที่ต่ำมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน การเป็นพื้นที่ที่มีการย้ายถิ่นออกของ แรงงานจำนวนมาก และการเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการแพร่ระบาดของเชื้อ โควิด-19 การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างประชากรและสภาพเศรษฐกิจและสังคม ของชุมชนชนบทในหลาย ๆ ด้านซึ่งนำไปสู่คำถามที่ว่าชุมชนชนบทเหล่านี้จะมีสภาพเป็นอย่างไรในอนาคต ผล การศึกษาที่ได้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนและแก้ปัญหาโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาในอนาคตเพื่อไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการ พัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนต่อไป

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่ารายงานการวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจและผู้เกี่ยวข้องอัน จะนำไปสู่การพัฒนาชนบทของประเทศไทยต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สารบัญเรื่อง

เนื้อหา	หน้า
บทคัดย่อ	i
ABSTRACT	ii
EXECUTIVE SUMMARY	iii
กิตติกรรมประกาศ	vii
คำนำ	viii
สารบัญเรื่อง	ix
สารบัญตาราง	xi
สารบัญรูป	xii
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
1.3 นิยามศัพท์	2
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.5 กรอบแนวความคิดของการวิจัย	4
1.6 วิธีการดำเนินการวิจัย	4
1.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินการวิจัย	7
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
บทที่ 2 แนวความคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงประชากร	9
2.1.1 การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์	9
2.1.2 การตายที่สัมพันธ์กับเอชไอวี/เอดส์	12
2.1.3 การย้ายถิ่นออกของแรงงาน	15
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท	18
2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับประชากรและการพัฒนา	20
บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา	24
3.1 พื้นที่ศึกษาที่ 1	25
3.2 พื้นที่ศึกษาที่ 2	27

บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงประชากรในพื้นที่ศึกษา	31
4.1 การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์และภาวะเจริญพันธุ์ต่ำ	31
4.2 การตายที่สัมพันธ์กับเอดส์	35
4.3 การย้ายถิ่นออกของแรงงาน	47
บทที่ 5 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีต่อโครงสร้างประชากร	50
บทที่ 6 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม	58
6.1 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีต่อโครงสร้างทางสังคม	58
6.1.1 ผลกระทบต่อโครงสร้างครัวเรือน	58
6.1.2 ผลกระทบต่อค่านิยมในการมีบุตร	59
6.1.3 ผลกระทบต่อความมั่นคงของผู้สูงอายุ	60
6.1.4 ผลกระทบต่อการศึกษา	61
6.1.5 ผลกระทบต่อรูปแบบการใช้ที่ดิน	62
6.2 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรที่มีต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจ	65
6.2.1 ผลกระทบต่อโครงสร้างอาชีพ	65
6.2.2 ผลกระทบต่อรายได้ เงินออม และภาวะหนี้สิน	66
บทที่ 7 สรุปและอภิปรายผล	68
บรรณานุกรม	72
ภาคผนวก ก แบบสอบถาม	77
ภาคผนวก ข OUTPUT ที่ได้จากโครงการ	107
- บทความเรื่อง “The Impact of Demographic Change on Rural Development: A Case-study of Chiang Mai, Thailand”	109
- บทความเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงประชากรกับเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่”	127
- บทความเรื่อง “Rural Changes and Ageing in Human Security in Northern Thailand”	141

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1.1 จำนวนตัวอย่างครัวเรือน แยกตามหมู่บ้านและตำบลในพื้นที่ศึกษา	6
1.2 ลักษณะทางประชากรของตัวแทนครัวเรือนที่ศึกษา	7
2.1 อัตราการตายของประชากร ปี ค.ศ. 2007	23
3.1 ประชากรรายหมู่บ้าน แยกตามเพศ	27
3.2 ประชากรรายหมู่บ้าน แยกตามเพศ	29
4.1 สมาชิกครัวเรือนที่เสียชีวิตในรอบสิบปีที่ผ่านมา แยกตามกลุ่มอายุ	39
4.2 สาเหตุการตายของสมาชิกในครัวเรือนในรอบสิบปีที่ผ่านมา	40
4.3 จำนวนผู้ติดเชื้อเอดส์ในพื้นที่ศึกษา	41
4.4 รายละเอียดครัวเรือนที่มีหรือเคยมีผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์	41
4.5 ลักษณะทางประชากรของสมาชิกที่ไม่ได้อาศัยอยู่จริงในครัวเรือน	48
5.1 อัตราการเปลี่ยนแปลงประชากรรายอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2549	52
6.1 จำนวนสมาชิกในครัวเรือนของครัวเรือนตัวอย่าง	59
6.2 จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพหลัก จำแนกตามสถานที่ทำงาน	65

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

สารบัญรูป

รูป	หน้า
1.1 กรอบแนวความคิดของการวิจัย	5
2.1 ระดับการเจริญพันธุ์รวมของประเทศต่างๆ	10
3.1 พื้นที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่	25
4.1 การเปลี่ยนแปลงของระดับการเจริญพันธุ์รายอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2533	32
4.2 อัตราการเกิดของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549	34
4.3 จำนวนบุตรของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีครอบครัว	35
4.4 โครงสร้างอายุของผู้ติดเชื้อเอดส์ระหว่างปีพ.ศ. 2531-2548 จังหวัดเชียงใหม่	36
4.5 อำเภอที่มีจำนวนผู้ติดเชื้อเอดส์สะสมมากที่สุด 10 อันดับแรกของจังหวัดเชียงใหม่	37
4.6 อัตราการตายของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549	38
5.1 โครงสร้างประชากรของจังหวัดเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ. 2503 และ 2533	51
5.2 อัตราการเกิดและอัตราการตายของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549	54
5.3 อัตราการเพิ่มตามธรรมชาติของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549	55
5.4 อัตราการเติบโตของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549	56
6.1 ประเภทของการใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษา 1	63
6.2 ประเภทของการใช้ที่ดินในพื้นที่ศึกษา 2	64

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหาการวิจัย

ชุมชนชนบทเป็นพื้นฐานสำคัญของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในประเทศไทยมาตั้งแต่อดีตกาล และยังเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ในปัจจุบันชุมชนในชนบทของประเทศไทยกำลังอยู่ในช่วงการเปลี่ยนผ่านที่น่าสนใจ การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวเกิดจากปัจจัยหลักอันได้แก่ กระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของโลกที่ได้ส่งผลกระทบที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ พื้นที่ทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย กระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นสังคมต่างๆ รวมทั้งสังคมชนบทจึงได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำรงชีพและวิถีชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สังคมชนบทของประเทศไทยเองก็เป็นอีกสังคมหนึ่งที่ได้มีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำรงชีพและวิถีชีวิตที่แตกต่างออกไปจากในสมัยก่อน ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น ในเรื่องของขนาดครอบครัว การศึกษา การประกอบอาชีพ รูปแบบการใช้ที่ดิน เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในชนบท ได้แก่ ผลกระทบที่เกิดจากแผนการพัฒนาประเทศ โดยจะเห็นได้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงแผนแรกๆ ที่ได้เน้นทิศทางการพัฒนาประเทศไปทางด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ได้ก่อให้เกิดความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างพื้นที่เมือง (โดยเฉพาะเมืองใหญ่) และพื้นที่ชนบท ดังนั้นจึงทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างชนบทกับเมืองเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ และแม้ว่าจะได้มีการลงทุนด้านโครงสร้างและบริการพื้นฐานหลักในชนบท เช่น การสร้างเขื่อน การสร้างถนน หรือการพัฒนาการเกษตร แต่ก็ถือว่ายังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร และยังก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบทั้งทางตรงและทางอ้อมมากมาย โดยเฉพาะที่มีต่อต้นทุนการผลิตทางการเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่า จำนวนการอพยพย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพมหานครและหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศมีการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดนับตั้งแต่บัดนั้นมา

นอกจากการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงานออกจากชนบทในหลายๆ พื้นที่ โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในชนบทที่กล่าวมายังส่งผลต่อแนวความคิดในเรื่องของประชากรโดยเฉพาะในเรื่องของจำนวนบุตรและความจำเป็นในการมีบุตรเพื่อใช้เป็นแรงงานในภาคเกษตรกรรม แนวคิดดังกล่าวสามารถเห็นได้ชัดเจนมากขึ้นเมื่อมีการประกาศให้มีการใช้นโยบายประชากรที่ส่งเสริมให้มีการวางแผนครอบครัวและมุ่งที่จะลดอัตราการเกิดที่อยู่ในระดับสูงในขณะนั้นอย่างเป็นทางการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ซึ่งทำให้อัตราการเกิดของประเทศลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่นั้นมา สำหรับชนบทในภาคเหนือโดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนนั้น พบว่า ได้รับการส่งเสริมให้ใช้การคุมกำเนิดโดยโครงการวางแผนครอบครัวของโรงพยาบาลเอกชนในจังหวัดเชียงใหม่ก่อนหน้าการประกาศใช้นโยบายวางแผนครอบครัวอย่างเป็นทางการถึง 7 ปี และมีการตอบรับที่ดีมาก ทำให้ระดับการเจริญพันธุ์ของประชากรในจังหวัดดังกล่าวทั้งในเมืองและชนบทลดลงอย่างรวดเร็วกว่าจังหวัดอื่นๆ ของประเทศ (ยกเว้นกรุงเทพมหานคร) (T. Pardthaisong, 1978) และหาก

พิจารณาภาพรวมในระดับที่กว้างขึ้นจะเห็นได้ว่า ประเทศไทยเองเป็นประเทศกำลังพัฒนาประเทศหนึ่งที่มีระดับการเจริญพันธุ์ที่ลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง และรวดเร็วโดยใช้ระยะเวลาไม่ถึง 30 ปีในการลดระดับการเจริญพันธุ์ลงสู่ระดับทดแทนตนเอง โดยในปัจจุบันประเทศไทยมีระดับการเจริญพันธุ์อยู่ที่ 1.7 (Population Reference Bureau, 2007) ซึ่งจะเห็นว่าต่ำกว่าระดับการทดแทนตนเองค่อนข้างมาก

ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระดับการเจริญพันธุ์ที่ลดลงอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วในจังหวัดเชียงใหม่ได้ส่งผลต่อชนบทของจังหวัดเชียงใหม่อย่างไร นอกจากนี้แล้วเชียงใหม่ยังเป็นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงประชากรในด้านอื่นๆ ที่น่าสนใจและเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการลดลงอย่างรวดเร็วของการเจริญพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงานออกจากชนบทเพื่อไปทำงานยังที่อื่นๆ และการได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของเอดส์มากที่สุดจังหวัดหนึ่งของประเทศ การเปลี่ยนแปลงประชากรที่เกิดขึ้นดังกล่าวล้วนแล้วแต่เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรในชนบท ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาชนบทโดยรวม แม้ว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาจะได้มีผู้ทำการศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรในแต่ละส่วนไปบ้างแล้ว แต่น้อยคนที่จะทำการศึกษาผลกระทบที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ (interaction) ของการเปลี่ยนแปลงของส่วนประกอบสำคัญทั้งสามส่วนในทางประชากรที่เกิดขึ้นไปพร้อมๆ กันอย่างเช่นในกรณีของจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้แล้วยังพบว่าไม่มีพื้นที่ชนบทใดๆ ในประเทศกำลังพัฒนาที่พบปรากฏการณ์ทั้งสามอย่างนี้ไปพร้อมๆ กันอย่างต่อเนื่อง รวดเร็ว และรุนแรงเหมือนที่เกิดขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ดังนั้นกรณีศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่จึงถือเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจและจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งต่อการนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่นๆ และในการนำไปวางแผนพัฒนาชนบท โดยเฉพาะในเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ซึ่งถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาส่วนประกอบที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงประชากรอันได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบทั้งสามที่เกิดขึ้นในสังคมชนบท
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงประชากรดังกล่าวที่มีต่อโครงสร้างประชากรและโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในชนบท
3. เพื่อวิเคราะห์และคาดการณ์ถึงปัญหาที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงประชากร รวมทั้งหามาตรการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน

1.3 นิยามศัพท์

1.3.1 อัตราการเจริญพันธุ์รวม (Total Fertility Rate: TFR)

อัตราการเจริญพันธุ์รวม หมายถึง จำนวนบุตรที่สตรีจะมีได้ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ (อายุระหว่าง 15-49 ปี)

1.3.2 ระดับการเจริญพันธุ์ทดแทนตนเองหรือระดับทดแทน (Fertility at Replacement Level)

ระดับการเจริญพันธุ์ทดแทนตนเอง หมายถึง ระดับการเจริญพันธุ์ที่สตรีหนึ่งคนจะมีลูกสาวที่จะมีอายุรอดจนถึงวัยเจริญพันธุ์ได้หนึ่งคน หรือมี Net Reproduction Rate (NRR) เท่ากับ 1 เป็นการวัดพฤติกรรมการเจริญพันธุ์ที่ซับซ้อนและคำนวณจากพฤติกรรมการตายร่วมด้วย ดังนั้นในความเป็นจริงแล้ว ระดับการเจริญพันธุ์ทดแทนตนเองจะมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และช่วงเวลา แต่ที่มักใช้กันเป็นมาตรฐานคือระดับการเจริญพันธุ์ที่ระดับ 2.1 ซึ่งเป็นระดับทดแทนตนเองโดยเฉลี่ยของประเทศพัฒนาแล้ว

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตเนื้อหา

การศึกษาเรื่อง “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงประชากรต่อการพัฒนาชนบท” นี้ ต้องการศึกษถึงการเปลี่ยนแปลงของประชากร โดยต้องการศึกษาถึงส่วนประกอบที่สำคัญทั้งสามส่วน ได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น และปฏิสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทั้งสามส่วนที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรโดยรวม โดยมุ่งเน้นในเรื่องของการลดลงของภาวะการเจริญพันธุ์ การตายที่สัมพันธ์กับเอดส์ และการย้ายถิ่นออกของประชากรจากชนบท รวมทั้งวิเคราะห์ถึงผลกระทบต่อโครงสร้างประชากร และสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชนบทโดยรวม

1.4.2 ขอบเขตเวลา

เนื่องจากการศึกษารั้วนี้เป็นการศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของประชากร โดยเน้นเรื่องการลดลงของการเจริญพันธุ์ การตายที่สัมพันธ์กับเอดส์ และการย้ายถิ่นออกของประชากรจากชนบท ดังนั้นระยะเวลาที่ทำการศึกษาในแต่ละเรื่องจะแตกต่างกันไปตามปรากฏการณ์และกระบวนการที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ศึกษา โดยในส่วนของการเจริญพันธุ์นั้นได้เริ่มศึกษาตั้งแต่ช่วงระยะเวลาที่เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น คือในช่วงประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา ส่วนการตายที่สัมพันธ์กับเอดส์นั้น ได้ทำการศึกษาตั้งแต่ช่วงเวลาที่เริ่มพบการระบาดของเอดส์ในพื้นที่ศึกษา คือในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา สำหรับการย้ายถิ่นออกของประชากรนั้น แม้ว่าจะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายสิบปี แต่เนื่องจากไม่มีข้อมูลการย้ายถิ่นชั่วคราวของแรงงานที่บันทึกไว้อย่างเป็นทางการ จึงต้องอาศัยข้อมูลส่วนใหญ่จากข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยได้ทำการเก็บข้อมูลสนามในปี พ.ศ. 2549

1.4.3 ขอบเขตพื้นที่

การศึกษารั้วนี้ได้ทำการศึกษาในเชิงลึกในระดับหมู่บ้านในพื้นที่ของตำบลน้ำบ่อหลวง อำเภอสันป่าตอง และตำบลบ้านโป่ง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากทั้งสองพื้นที่เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทั้งทางประชากรและสังคมเศรษฐกิจ อีกทั้งยังมียุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงประชากรที่น่าสนใจและคล้ายคลึงกับของจังหวัดเชียงใหม่โดยรวม นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ไม่ไกลจากตัวเมืองมากนักจึงไม่มีปฏิสัมพันธ์ใดๆ กับเมือง และไม่ไกลเมืองจนเกินไปที่จะได้รับผลกระทบโดยตรงจากการขยายตัวของเมืองในทางพื้นที่

1.4.4 ขอบเขตประชากร

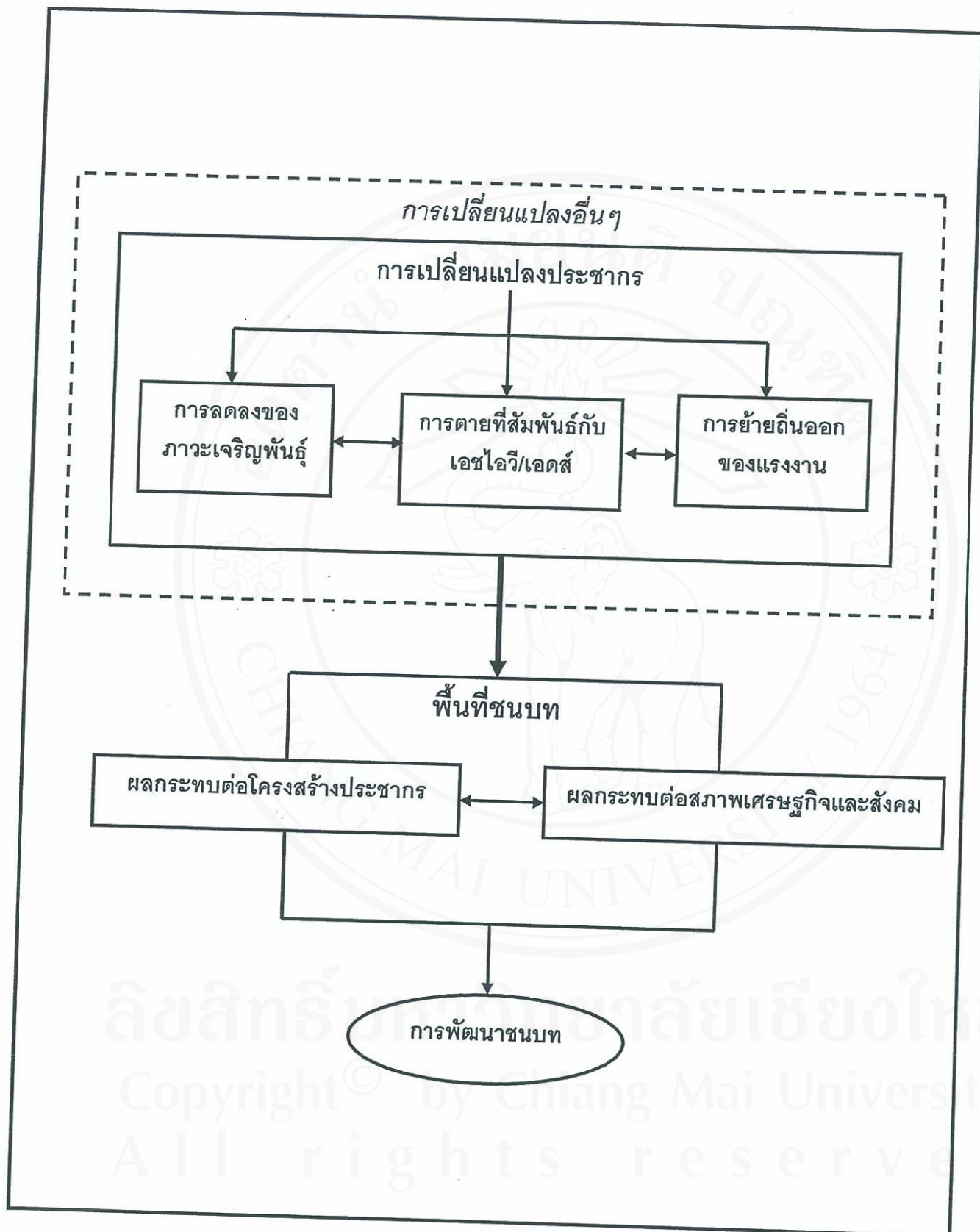
กลุ่มประชากรตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ ได้แก่ ตัวแทนครัวเรือนที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา โดยตัวแทนส่วนใหญ่ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือน หากไม่สามารถทำการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนได้ จะทำการสัมภาษณ์ภรรยาหรือสามีของหัวหน้าครัวเรือนนั้นๆ โดยได้เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบให้โควตาตามสัดส่วนครัวเรือนทั้งหมดในทุกหมู่บ้านของทั้งสองตำบล โดยในตำบลน้ำบ่อหลวงได้เก็บตัวอย่างทั้งหมด 150 ครัวเรือนจาก 11 หมู่บ้าน และในตำบลบ้านปาง ได้เก็บตัวอย่างทั้งหมด 150 ครัวเรือนจาก 11 หมู่บ้าน รวมเป็น 300 ครัวเรือนจาก 22 หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่ม สัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโส และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย เป็นต้น

1.5 กรอบแนวคิดของการวิจัย

การศึกษานี้มีแนวคิดที่จะศึกษาส่วนประกอบสำคัญของการเปลี่ยนแปลงประชากร อันได้แก่ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น โดยได้มุ่งเน้นที่จะศึกษาการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ การตายที่สัมพันธ์กับเอดส์ และการย้ายถิ่นออกของแรงงานในพื้นที่ชนบทของจังหวัดเชียงใหม่ ทั้งนี้ต้องการที่จะดูว่าการเปลี่ยนแปลงของแต่ละส่วนประกอบและปฏิสัมพันธ์ของทั้งสามส่วนประกอบได้ส่งผลกระทบต่อสังคมชนบทและการพัฒนาชนบทโดยรวม โดยได้แยกพิจารณาผลกระทบออกเป็นสองด้านใหญ่ๆ ได้แก่ ผลกระทบต่อโครงสร้างประชากร และผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคม โดยผลกระทบทั้งสองด้านนี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชนบทโดยรวม (รูป 1.1)

1.6 วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงลึกในระดับหมู่บ้าน โดยเป็นกรณีศึกษาของตำบลน้ำบ่อหลวง อำเภอสันป่าตอง และตำบลบ้านปาง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ การศึกษาค้างนี้ได้ทำการเก็บข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ สำหรับการเก็บข้อมูลปฐมภูมินั้น ได้ทำการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับตัวแทนของครัวเรือนทั้งสิ้น 300 ครัวเรือน โดยมุ่งที่จะสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม หากไม่สามารถทำการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนได้จริง จะทำการสัมภาษณ์ภรรยาหรือสามีของหัวหน้าครัวเรือน หรือลูก ตามลำดับ สำหรับการเลือกกลุ่มตัวอย่างนั้น ได้ทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบให้โควตาตามสัดส่วนครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้าน โดยในตำบลน้ำบ่อหลวงได้เก็บตัวอย่างทั้งหมด 150 ครัวเรือนจาก 11 หมู่บ้าน ซึ่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,224 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 12.3 ของครัวเรือนทั้งหมดในตำบล โคเวตาที่ให้ในแต่ละหมู่บ้านจะอยู่ที่ประมาณร้อยละ 12.3 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านนั้นๆ ส่วนในตำบลบ้านปางได้เก็บตัวอย่างทั้งหมด 150 ครัวเรือนจาก 11 หมู่บ้านเช่นกัน ทั้งนี้ ทั้งตำบลมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,091 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 13.7 ของครัวเรือนทั้งหมดในตำบล โคเวตาที่ให้ในแต่ละหมู่บ้านก็จะอยู่ที่ประมาณร้อยละ 13.7 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านนั้นๆ อย่างไรก็ตาม ในการเก็บข้อมูลในพื้นที่จริงอาจมีคลาดเคลื่อนบ้างเนื่องจากอุปสรรคต่างๆ ทั้งนี้จำนวนครัวเรือนตัวอย่างที่เก็บมาตามจริงแสดงในตาราง 1.1

รูป 1.1 กรอบแนวความคิดของการวิจัย

ตาราง 1.1 จำนวนตัวอย่างครัวเรือน แยกตามหมู่บ้านและตำบลในพื้นที่ศึกษา

หมู่ที่	ตำบลน้ำบ่อหลวง			ตำบลบ้านปาง		
	จำนวนครัวเรือน			จำนวนครัวเรือน		
	ทั้งหมด	ตัวอย่าง	ร้อยละของ ครัวเรือนตัวอย่าง	ทั้งหมด	ตัวอย่าง	ร้อยละของ ครัวเรือนตัวอย่าง
1	187	23	12.3	96	13	13.5
2	238	29	12.2	240	33	13.8
3	82	10	12.2	67	10	14.9
4	124	14	11.3	81	11	13.6
5	126	16	12.7	76	10	13.2
6	116	14	12.1	65	9	13.8
7	75	9	12.0	67	9	13.4
8	99	12	12.1	126	18	14.3
9	55	7	12.7	110	15	13.6
10	74	10	13.5	102	14	13.7
11	48	6	12.5	61	8	13.1
รวม	1,224	150	12.3	1,091	150	13.7

สำหรับตัวแทนครัวเรือนที่ได้สัมภาษณ์มีทั้งหมด 300 คน แยกเป็นเพศหญิง 185 คน คิดเป็นประมาณร้อยละ 62 และเพศชายจำนวน 115 คน คิดเป็นร้อยละ 38 โดยสามารถแยกตามเพศและกลุ่มอายุต่างๆ ได้ดังแสดงในตาราง 1.2

นอกจากนี้ได้มีการสัมภาษณ์กลุ่มและสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้อาวุโส พระสงฆ์ และเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย รวมทั้งการสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง สำหรับข้อมูลทุติยภูมินั้นจะทำการเก็บรวบรวมจากหนังสือ ตำรา เอกสาร วารสาร และเว็บไซต์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้ถูกนำมาจัดเก็บในฐานข้อมูล และทำการวิเคราะห์ โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณได้ทำการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมสถิติทางสังคมศาสตร์

ตาราง 1.2 ลักษณะทางประชากรของตัวแทนครัวเรือนที่ศึกษา

กลุ่มอายุ (ปี)	จำนวน (คน)		รวม
	ชาย	หญิง	
15-19	1	0	1
20-24	8	12	20
25-29	6	13	19
30-34	7	16	23
35-39	6	14	20
40-44	4	27	31
45-49	14	22	36
50-54	23	29	52
55-59	14	13	27
60-64	9	8	17
65-69	8	12	20
70-74	8	14	22
75-79	5	5	10
80 ปีขึ้นไป	2	0	2
รวม	115	185	300

1.7 ระยะเวลาและแผนการดำเนินการวิจัย

โครงการนี้มีระยะเวลาในการดำเนินการทั้งหมด 2 ปี โดยมีแผนการดำเนินงานโดยสรุปดังตารางต่อไปนี้

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	ระยะเวลา (เดือน)
การเก็บรวบรวมข้อมูลทั่วไป	4
การออกแบบนำสัมภาษณ์	1
การทดสอบและปรับปรุงแบบนำสัมภาษณ์	1
การออกสนามเพื่อทำการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง	4
การตรวจสอบและแก้ไขข้อมูล	3
การจัดการข้อมูล	3
การวิเคราะห์ข้อมูล	3
การเขียนรายงานและนำเสนอผลการวิจัย	5
รวมระยะเวลาทั้งสิ้น	24

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงประชากรและผลกระทบที่เกิดขึ้นในชนบทของจังหวัดเชียงใหม่
2. สามารถนำผลการวิจัยที่ได้ไปวางแผนเพื่อหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่สัมพันธ์กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน
3. ผลการวิจัยที่ได้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่ชนบทอื่นๆ ที่พบการเปลี่ยนแปลงประชากรที่คล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในชนบทของจังหวัดเชียงใหม่
4. ผลการวิจัยที่ได้จะเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค และระดับประเทศต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บทที่ 2

แนวความคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงประชากร

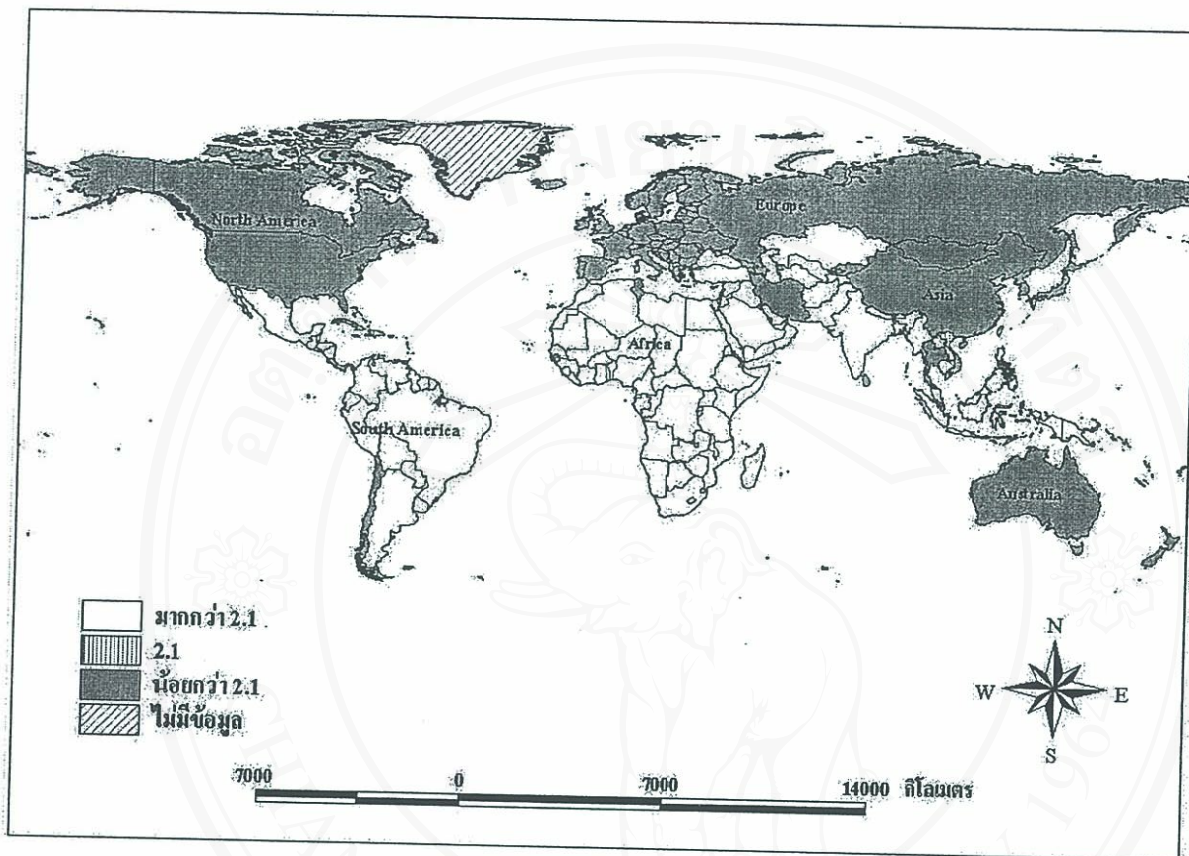
2.1.1 การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าโดยปกติแล้วการเจริญพันธุ์ของมนุษย์จะอยู่ในระดับสูงในสังคมดั้งเดิมในยุคก่อนอุตสาหกรรม ในชนบท และในสังคมที่มีอัตราการตายสูง และในทางตรงข้าม การเจริญพันธุ์จะอยู่ในระดับต่ำในสังคมที่มีความหลากหลายทางเศรษฐกิจ สังคมสมัยใหม่ และที่มีอัตราการตายต่ำ แต่ที่ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันก็คือ กระบวนการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของการเจริญพันธุ์ ซึ่งแม้แต่แบบจำลองการเปลี่ยนแปลงทางประชากร (Demographic Transition Model) ก็ยังไม่สามารถอธิบายได้ทั้งหมด จริงๆ แล้วทฤษฎีหรือแบบจำลองดังกล่าวได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยมองว่าเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อขนาดครอบครัวและการมีบุตร โดยเฉพาะในแง่ที่ว่าค่าใช้จ่ายที่มีต่อการเลี้ยงดูบุตรที่สูงขึ้นและคุณค่าทางเศรษฐกิจของบุตร รวมถึงอัตราการรอดชีวิตที่สูงขึ้น เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการลดลงของการเจริญพันธุ์ อย่างไรก็ตาม ได้มีโครงการสำรวจใหญ่ๆ หลายโครงการที่ชี้ให้เห็นว่าคำอธิบายดังกล่าวไม่จริงเสมอไป เช่น โครงการศึกษาการเจริญพันธุ์ของยุโรป ที่ศึกษาถึงการลดลงของการเจริญพันธุ์ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าการลดลงของการเจริญพันธุ์ไม่ค่อยสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมเท่าใดนัก นอกจากนี้การศึกษาถึงการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศกำลังพัฒนา พบว่ามีถึง 69 ประเทศที่การเจริญพันธุ์ไม่ได้สัมพันธ์กับระดับการพัฒนาในช่วงระหว่างทศวรรษ 1960 ถึง 1990

อย่างไรก็ตาม คงปฏิเสธไม่ได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของภาวะเจริญพันธุ์นั้นมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ภายใต้บริบทของสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมืองที่หลากหลาย และแม้ว่าในแต่ละพื้นที่จะมีปัจจัยที่แตกต่างกัน แต่อัตราการเจริญพันธุ์ก็ได้ลดลงอย่างรวดเร็ว อย่างต่อเนื่องในหลายๆ ส่วนของโลก ทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยพบมาก่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ดังที่ Wattenberg (2004) ได้กล่าวไว้ว่า “...ไม่เคยเลยที่อัตราการเกิดหรือการเจริญพันธุ์จะลดต่ำลงอย่างยาวนาน อย่างรวดเร็ว ในระดับที่ต่ำขนาดนี้ในหลายๆ พื้นที่ อย่างน่าตระหนก...”

การศึกษาของ Pardthaisong-Chaipanich (2006) ถึงการกระจายทางพื้นที่ของการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทนในภาพรวมระดับโลกในปีค.ศ. 2005 พบว่า ประมาณหนึ่งในสามของประเทศต่างๆ ในโลก หรือ 69 ประเทศจาก 205 ประเทศที่ศึกษาเป็นประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์รวมต่ำกว่าระดับทดแทนตนเอง (รูป 2.1) ซึ่งจะเห็นว่า ปรากฏการณ์ของการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทนนี้ พบในทุกประเทศในประเทศพัฒนาแล้ว ยกเว้นประเทศอัลบาเนียในยุโรป และพบในประเทศกำลังพัฒนาบางประเทศ (ประมาณร้อยละ 15 ของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหมด) นอกจากนี้ยังมีอีก 8 ประเทศทั่วโลกที่มีการเจริญพันธุ์ที่ระดับทดแทน เช่น อัลบาเนีย เวียดนาม คอสตาริกาและบาฮาม่า เป็นต้น โดยในบรรดาประเทศที่มีการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทน มีระดับการเจริญพันธุ์รวมอยู่ที่ระดับ 1.5 หรือต่ำกว่าถึงร้อยละ 50

ทั้งนี้ หากพิจารณาในภูมิภาคเอเชียแล้ว จะเห็นว่า ประเทศที่มีการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทนส่วนใหญ่พบในเอเชียตะวันออก ได้แก่ สาธารณรัฐประชาชนจีน ญี่ปุ่น สาธารณรัฐเกาหลีเหนือ และไต้หวันในเอเชียใต้ ได้แก่ ประเทศศรีลังกา และในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ สิงคโปร์และประเทศไทย

รูป 2.1 ระดับการเจริญพันธุ์รวมของประเทศต่างๆ

ที่มา: Pardthaisong-Chaipanich, 2006.

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าการลดลงของการเจริญพันธุ์ในประเทศไทยเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง หากพิจารณาเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชีย จะเห็นได้ว่าการเจริญพันธุ์ได้ลดลงอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ทศวรรษ 1960 โดยเริ่มจากประเทศญี่ปุ่นซึ่งถือว่าได้ประสบกับภาวะการเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าระดับทดแทนมากกว่า 40 ปีแล้ว ตามด้วยประเทศสิงคโปร์ในทศวรรษ 1970 ได้แก่ ฮองกง สิงคโปร์ เกาหลีใต้และไต้หวัน และตามด้วยประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาชนจีนในทศวรรษ 1980 และประเทศศรีลังกาในเอเชียใต้ในกลางทศวรรษที่ 1990s ถ้าเทียบกับที่อื่นๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของการเจริญพันธุ์ในประเทศในเอเชียเป็นผลโดยตรงจากนโยบายของรัฐ และเป็นผลในทางอ้อมจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตามแม้ว่าทั้งในญี่ปุ่นและประเทศสิงคโปร์ในเอเชียตะวันออก การลดลงอย่างรวดเร็วของการเจริญพันธุ์นั้นเป็นผลมาจากปัจจัยทั้งสองตัวดังกล่าว แต่ที่น่าประหลาดใจก็คือทำไมการเจริญพันธุ์ถึงได้ลดลงอย่างรวดเร็วในประเทศที่ยังถือเป็นประเทศเกษตรกรรมอยู่เช่นประเทศไทย

เตียง ผาดโรสง (2539) ได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างภูมิภาคของระดับภาวะเจริญพันธุ์ว่า ความแตกต่างระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ เริ่มขึ้นเมื่อกลางทศวรรษ 1960 และปรากฏชัดเจนมากขึ้นในทศวรรษ 1970 โดยระดับภาวะเจริญพันธุ์ของประชาชนในภาคเหนือแสดงค่าคงที่ถึงปี พ.ศ. 2507 แล้วเริ่มต้นลดลงในอัตราที่ค่อนข้างช้าระหว่าง พ.ศ.2507-2511 และหลังจากนั้นระดับภาวะเจริญพันธุ์ได้ลดลงในอัตราที่รวดเร็วมาก ส่วนแบบการลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ในภาคกลางมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาคเหนือเกือบตลอดระยะเวลาดังกล่าว แต่การลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ในภาคกลางได้เริ่มต้นก่อนการลดระดับภาวะเจริญพันธุ์ในภาคเหนือเป็นเวลา 1 ปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 สำหรับระดับภาวะเจริญพันธุ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยระหว่างปี พ.ศ. 2508-2513 และลดลงหลังจากนั้น ส่วนระดับภาวะเจริญพันธุ์ ในจังหวัดภาคใต้ได้เริ่มมีแนวโน้มการลดลงที่ชัดเจนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ระดับภาวะเจริญพันธุ์ของทั้งสองภาคนี้ยังคงอยู่ในระดับที่สูงมากเมื่อเทียบกับภาคกลางและภาคเหนือ

การลดลงของการเจริญพันธุ์ในประเทศไทยเป็นไปอย่างค่อนข้างจะรวดเร็วมาก นั่นคือ ภายในระยะเวลาเพียง 25 ปี อัตราการเจริญพันธุ์รวมได้ลดลงจาก 6.3 (ในต้นทศวรรษ 1960) ลงมาถึงระดับทดแทนตนเองในปี 1986 ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยเป็นเพียงหนึ่งในไม่กี่ประเทศที่ใช้ระยะเวลาในการเปลี่ยนแปลงของการเจริญพันธุ์ที่สั้นที่สุด และยิ่งไปกว่านั้น ยังพบว่า แม้ว่าการเจริญพันธุ์จะลดต่ำถึงระดับทดแทนแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ได้คงที่หรืออยู่นิ่ง กลับลดต่ำลงอย่างต่อเนื่องไปอีก จนอยู่ที่ระดับ 1.7 ในปัจจุบัน (Pardthaisong-Chaipanich, 2006) โดยพื้นที่ที่มีระดับการเจริญพันธุ์ต่ำที่สุดได้แก่ กรุงเทพมหานคร ตามด้วย ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ตามลำดับ

สำหรับการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ในกรุงเทพมหานครนั้น ปัจจัยในเรื่องความเป็นเมือง การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว รวมถึงและการเป็นศูนย์กลางการริเริ่มของคลินิกวางแผนครอบครัวหลายโครงการ ได้เป็นปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญต่อการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ดังกล่าว ส่วนในภาคเหนือ โดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูนนั้น เป็นผลเนื่องมาจากนโยบายและโครงการวางแผนครอบครัวของคุณหมอมิชชันนารีของโรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเริ่มในตัวเมืองเชียงใหม่ในปี ค.ศ. 1963 ก่อนนโยบายวางแผนครอบครัวของรัฐบาลประมาณ 7 ปี

สำหรับผลที่ตามมาจากการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์นั้น ได้มีการศึกษาที่พบผลกระทบทั้งในทางบวกและทางลบต่อสังคม โดยรวมแล้วการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ได้ส่งผลทางบวกต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ (Knodel *et al.*, 1992) เนื่องจากสัดส่วนวัยภาระพึ่งพิงได้ลดลง เช่น ในกรณีของประเทศไทย สัดส่วนวัยภาระพึ่งพิงได้ลดลงจาก 90.3 ในปี พ.ศ.2503 เหลือประมาณ 50.8 ในปี พ.ศ.2538 และคาดการณ์ว่าจะลดลงเหลือ 43.7 ในปี พ.ศ. 2568 (United Nations, 1993) ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดข้อได้เปรียบในการพัฒนาเศรษฐกิจแล้ว ยังส่งผลดีต่อเรื่องของการพัฒนาการศึกษาอีกด้วย โดยเฉพาะในเรื่องของคุณภาพการศึกษาซึ่งได้แก่ สัดส่วนระหว่างนักเรียนต่อครูที่ลดลง และการมีโอกาสดูแลและการได้รับการศึกษาในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ นั่นคือ เด็กที่มาจากครอบครัวขนาดเล็กนั้นมีแนวโน้มที่จะได้เรียนต่อหลังจากจบการศึกษาภาคบังคับมากกว่าเด็กที่มาจากครอบครัวขนาดใหญ่ (Knodel *et al.*, 1990) นอกจากนี้การมีครอบครัวขนาดเล็กยังช่วยให้สภาพความเป็นอยู่ในครอบครัวดีขึ้น รวมทั้งในเรื่องสุขภาพด้วย (Havanon *et al.*, 1992) อย่างไรก็ตาม ในอีกมุมมองหนึ่งได้มีการศึกษาพบว่า การ

ลดลงของระดับการเจริญพันธุ์อย่างรวดเร็วนั้นได้ทำให้เกิดผลกระทบในทางประชากรและสังคมเศรษฐกิจในระยะยาว โดยเฉพาะในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุประชากร (Pardthaisong, 1986, 1995; Thailand Development Research Institute, 1986; Robinson and Rachapaetayakom, 1993; Hirschman *et al.*, 1994; Guest and Punpuing, 1995) โดยในระหว่างปี พ.ศ. 2503-2538 สัดส่วนของประชากรวัยเด็กได้ลดลงอย่างรวดเร็ว คือลดลงจากร้อยละ 43 เหลือเพียงร้อยละ 25 ในขณะที่สัดส่วนของผู้สูงอายุได้เพิ่มขึ้นสองเท่า คือจากร้อยละ 4 เป็นร้อยละ 8 ในช่วงเวลาเดียวกัน และปัญหาที่สัมพันธ์กับการเพิ่มขึ้นของสัดส่วนผู้สูงอายุ โดยเฉพาะเรื่องการดูแลผู้สูงอายุจะเป็นปัญหาใหญ่ปัญหาหนึ่งของประเทศในอนาคต (Pardthaisong, 1990; Knodel *et al.*, 1992; United Nations, 1994; Hirschman *et al.*, 1994)

2.1.2 การตายที่สัมพันธ์กับเอชไอวี/เอดส์

ประเทศไทยได้มีการพบผู้ป่วยเอดส์รายแรกประมาณปี พ.ศ. 2527 โดยผู้ป่วยรายแรกที่พบนั้นเป็นชายรักร่วมเพศที่เพิ่งกลับจากต่างประเทศ ในช่วงแรกนี้คนทั่วไปเข้าใจว่าเอดส์เป็นโรคที่เกิดกับชาวต่างชาติและในกลุ่มชายรักร่วมเพศ จึงทำให้เป็นที่เข้าใจว่ามีเพียงคนกลุ่มน้อยที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อเอดส์ ทางภาครัฐและเอกชนต่างไม่ใส่ใจกับการณรงค์เพื่อป้องกันการระบาดของเอดส์เท่าที่ควร กอปรกับการรณรงค์ที่ท่องเที่ยวไทยในปี พ.ศ. 2530 ที่หลายๆ ฝ่ายเกรงว่าอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจของประเทศ

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2530-2532 เอดส์ได้มีการแพร่ระบาดออกไปยังกลุ่มผู้ใช้ยาเสพติดชนิดฉีดเข้าเส้นและสูกลุ่มหญิงขายบริการทางเพศ และในปี พ.ศ. 2532 ได้พบการติดเชื้อเอชไอวีของกลุ่มผู้ใช้ยาเสพติดในทุกภูมิภาคในอัตราสูงถึงร้อยละ 18-52 และหลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกระทรวงสาธารณสุขและองค์การอนามัยโลกได้ตระหนักถึงปัญหาการระบาดของเอดส์ และได้มีการจัดระบบการเฝ้าระวังการติดเชื้อเอดส์โดยการตรวจโลหิตขึ้นใน 14 จังหวัด ซึ่งเน้นการตรวจหาการติดเชื้อเอชไอวีในกลุ่มผู้บริจาคโลหิต สตรีมีครรภ์ที่มาคลินิกรับฝากครรภ์ ผู้ใช้ยาเสพติดแบบฉีดเข้าเส้น ชายที่มาใช้บริการที่คลินิกกามโรค รวมทั้งหญิงบริการทางเพศโดยตรงและแบบแฝง ต่อมาได้มีการขยายการเฝ้าระวังเฉพาะพื้นที่ครอบคลุม 31 จังหวัด และ 73 จังหวัดในปี พ.ศ. 2533 โดยผลจากการเฝ้าระวังเฉพาะพื้นที่ครั้งแรกในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2532 นั้น พบอัตราการติดเชื้อเอชไอวีประมาณร้อยละ 1-5 ในหญิงบริการทางเพศทั้งในเขตกรุงเทพมหานครและอีกหลายจังหวัด ผลจากการสำรวจหกเดือนต่อมาพบอัตราการติดเชื้อเอชไอวีในบางจังหวัดสูงถึงร้อยละ 13 โดยพบความชุกของการติดเชื้อเอชไอวีสูงในกลุ่มของหญิงบริการทางเพศในภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะหญิงบริการทางเพศในจังหวัดเชียงใหม่ที่พบอัตราการติดเชื้อเอชไอวีสูงถึงร้อยละ 43

นอกจากนี้แล้ว ในช่วงเวลาเดียวกัน ยังพบการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวีในกองทัพ โดยในปี พ.ศ. 2532 กองทัพบกได้เริ่มตรวจทดสอบการหาเชื้อเอชไอวีปีละสองครั้งในกลุ่มทหารเกณฑ์ใหม่แต่ละผลัด ซึ่งพบว่าในแต่ละปีมีชายไทยอายุ 21 ปี จำนวน 25,000-30,000 นาย ถูกคัดเกณฑ์ด้วยการจับฉลากให้เข้าเป็นทหารมีกำหนดเวลา 2 ปี ทหารเกณฑ์เหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากชนบท การตรวจทหารเกณฑ์ผลัดแรกในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกัน พบอัตราการติดเชื้อประมาณร้อยละ 0.5 ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 พบอัตราการติดเชื้อเอชไอวีในกลุ่มทหารเกณฑ์ถึงร้อยละ 3 โดยอัตราการติดเชื้อในกลุ่มทหารเกณฑ์ในภาคเหนือสูงเป็น

สองเท่าถึงร้อยละ 6 โดยส่วนใหญ่พบในภาคเหนือตอนบน ข้อมูลของการระบาดของโรคที่รายงานในช่วงเวลาดังกล่าวบ่งชี้ว่าในปี พ.ศ. 2536 และ 2537 อัตราการติดเชื้อเอชไอวีของทหารเกณฑ์เพิ่มสูงขึ้นถึงร้อยละ 4 และกว่าร้อยละ 12 ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน อัตราการติดเชื้อเอชไอวีของผู้ค้าบริการทางเพศสูงขึ้นกว่าร้อยละ 30 ในพื้นที่ภาคเหนือและภาคกลาง นอกจากนี้อัตราการติดเชื้อเอชไอวีของสตรีมีครรภ์เพิ่มสูงขึ้นทั่วประเทศจากร้อยละ 0.5 ในปี พ.ศ. 2533 เป็นร้อยละ 2.4 ในปี พ.ศ. 2538 โดยในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนนั้นสถานการณ์ค่อนข้างน่าเป็นห่วง เช่น อัตราการติดเชื้อเอชไอวีของสตรีมีครรภ์ในจังหวัดพะเยาที่สูงถึงร้อยละ 10 ในปี พ.ศ. 2536 ในขณะที่มารดาที่อายุน้อยกว่า 25 ปี ที่คลอดบุตรที่จังหวัดเชียงรายมีอัตราการติดเชื้อเอชไอวีสูงถึงร้อยละ 6.4 ในปี พ.ศ. 2537

ความชุกของการติดเชื้อเอชไอวีที่สูงในกลุ่มประชากรดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า เอดส์ได้มีการระบาดจากกลุ่มเสี่ยงคือชายรักร่วมเพศ หญิงขายบริการทางเพศ ชายที่มาใช้บริการในสถานบริการต่าง ๆ กลุ่มประชากรทั่วไป โดยเฉพาะภรรยาหรือคู่นอนของชายที่มาใช้บริการทางเพศ และผู้ทากรในครรภ์ตามลำดับ นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าภาคเหนือตอนบนได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของการระบาดของเอดส์ในประเทศไทย

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2533-2540 ที่มีการแพร่ระบาดในอัตราที่ค่อนข้างสูง หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนทั้งในและต่างประเทศได้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญในการรณรงค์เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์อย่างเข้มข้น เช่น การมีบทบาทที่ชัดเจนมากขึ้นของคณะกรรมการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์แห่งชาติ การจัดตั้งให้มีคณะกรรมการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ระดับจังหวัดและระดับภูมิภาค รวมทั้งเน้นการกระจายข้อมูลข่าวสารในด้านความรู้เรื่องเอดส์แก่สาธารณชนผ่านทางสื่อมวลชน และผ่านทางหน่วยงานระดับต่าง ๆ ของกระทรวงสาธารณสุข โดยเฉพาะทางสถานอนามัยที่มีบทบาทเป็นอย่างมากในการให้ความรู้และข้อมูลข่าวสารแก่หมู่บ้านในชนบท รวมทั้งการจัดตั้งเครือข่ายผู้ติดเชื้อ การให้ความรู้ในเรื่องการดูแลตนเอง การรักษา รวมไปถึงการสร้างอาชีพให้แก่ผู้ติดเชื้อ ทั้งนี้ มาตรการในการป้องกันเอดส์ที่โดดเด่นที่สุดของประเทศไทยที่หลายประเทศได้นำไปศึกษาเป็นกรณีตัวอย่างได้แก่ โครงการถุงยางอนามัย 100% ที่ได้เริ่มมีการดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เพื่อรณรงค์ให้มีเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัยโดยเน้นกลุ่มเป้าหมายหญิงบริการทางเพศและชายผู้ใช้บริการ

หลังจากปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา สถิติจำนวนผู้ติดเชื้อใหม่โดยรวมของประเทศได้ลดลง ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงผลสำเร็จของหน่วยงานของรัฐบาลและเอกชนในการรณรงค์ป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์ การลดลงของอัตราการติดเชื้อรายใหม่ และจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศทำให้งบประมาณด้านเอดส์ส่วนใหญ่ลดลงเหลือเพียงหนึ่งในสี่ส่วนที่เคยได้รับ และงบประมาณส่วนใหญ่ไม่ได้ถูกนำไปใช้ในการเผยแพร่หรือรณรงค์อย่างที่เคยเป็นมา แต่ได้ถูกนำไปใช้เพื่อการบำบัดรักษา ซึ่งรวมถึงยาต้านไวรัส ยารักษาโรคติดเชื้อฉวยโอกาส การทดลองทางคลินิก การตรวจทดสอบและการให้คำปรึกษา

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังได้เริ่มพบการติดเชื้อรายใหม่ในกลุ่มประชากรกลุ่มเสี่ยงใหม่ ได้แก่ กลุ่มวัยรุ่น นักเรียน นักศึกษา กลุ่มแรงงานอพยพทั้งแรงงานท้องถิ่นและต่างดาว รวมทั้งกลุ่มลูกเรือประมง ได้มีการศึกษาพบว่า คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่น นักเรียน นักศึกษาไม่ได้ใช้ถุงยางอนามัยเป็นประจำ เมื่อมีเพศสัมพันธ์แบบชั่วคราวกับหญิงอื่นที่ไม่ใช่หญิงบริการทางเพศและคู่นอนหรือแฟน ขณะเดียวกัน การมีเพศสัมพันธ์ก่อนหรือนอกสมรสได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นทั้งในเพศชายและเพศหญิง ทั้งในคู่นอนประจำและคู่

นอนแบบขำคืบ ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวทำให้เกิดความเสี่ยงที่สูงมากต่อการติดเชื้อและการระบาดของเชื้อเอชไอวี นอกจากนี้กลุ่มแรงงานอพยพยังมีความเสี่ยงสูง ทั้งในเรื่องพฤติกรรมและในเรื่องของข้อมูลข่าวสาร และการรับบริการจากสถานบริการสาธารณสุขต่างๆ ทั้งในเชิงป้องกันและการรักษา และโดยเฉพาะแรงงานต่างด้าว ซึ่งสิทธิพื้นฐานและอุปสรรคทางด้านการติดต่อสื่อสารถือเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการป้องกันและรักษาโรค นอกจากนี้รูปแบบของการขายบริการทางเพศที่เปลี่ยนไป เช่น การขายบริการทางเพศแบบแฝง และการมีหญิงบริการต่างด้าวทำให้ขอบเขตของการรณรงค์ป้องกันแบบเดิมมีข้อจำกัดมากขึ้น

สำหรับผลกระทบทางด้านโครงสร้างประชากรจากการติดเชื้อและการแพร่ระบาดของเชื้อเอชไอวีในประเทศไทยนั้น พบว่า นอกจากทำให้อัตราการตายเพิ่มสูงขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มประชากรวัยแรงงานแล้ว ยังได้ส่งผลให้อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรลดลง แม้จะไม่มากเหมือนหลายประเทศในแอฟริกา แต่ได้มีการศึกษาพบว่า การตายจากโรคที่สัมพันธ์กับเอดส์ได้ทำให้อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรไทยลดลง โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งมีอัตราการติดเชื้อเอชไอวีสูงที่สุด

นอกจากนี้เอดส์ยังได้ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งต่อตัวผู้ติดเชื้อเองและสมาชิกในครัวเรือน (Palloni and Lee, 1990; Ankrah, 1993; Taylor et al., 1996; Singhanetra-Renard et al., 1996; Ntozi and Zirimenya, 1999) เช่น การสูญเสียรายได้ของผู้ติดเชื้อ โดยเฉพาะเมื่ออยู่ในสถานะผู้ป่วยเต็มขั้น การสูญเสียรายได้ส่วนหนึ่งของครัวเรือนทั้งจากการลดลงของรายได้ผู้ติดเชื้อ และการลดลงของรายได้ผู้ที่ต้องรับภาระดูแล รวมไปถึงค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นในการรักษาพยาบาล และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ตลอดช่วงระยะเวลาที่ป่วยจนกระทั่งเสียชีวิต สำหรับผลกระทบในระดับที่กว้างขึ้นทั้งต่อชุมชนและประเทศนั้น ได้มีผู้ศึกษาไว้มาก โดยเฉพาะในแอฟริกาที่เป็นภูมิภาคที่ได้รับผลกระทบจากเอดส์มากที่สุด (เช่น Barnett and Blaikie, 1992; Gould, 1993) และในทวีปเอเชียโดยเฉพาะประเทศไทย การศึกษาส่วนใหญ่พบว่า จำนวนเด็กกำพร้าที่พ่อและ/หรือแม่เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์เพิ่มสูงขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาภาระการเลี้ยงดูซึ่งตกเป็นของญาติพี่น้อง และโดยเฉพาะปู่ตายายวัยสูงอายุที่ต้องมาดูแลหลานกำพร้าเอดส์ งานวิจัยหลายชิ้นได้ชี้ให้เห็นว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของเด็กกำพร้าอยู่กับปู่ตายายประมาณหนึ่งในหกที่อยู่กับพ่อหรือแม่ที่ยังมีชีวิตหรือญาติของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในขณะที่สถานรับเลี้ยงเด็กกำพร้าหรือวัดมีบทบาทอย่างมากในการดูแลเด็กกำพร้า และมีเด็กกำพร้าจำนวนหนึ่งที่ถูกทอดทิ้งไม่มีผู้ดูแล นอกจากนี้แล้ว เอดส์ยังได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศโดยรวม ไม่ว่าจะเป็นในด้านประชากร ซึ่งได้แก่ การสูญเสียชีวิตของคนก่อนวัยอันควร การพัฒนาคุณภาพและความยืนยาวของชีวิต ซึ่งจะมีผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในระยะยาว โดยเฉพาะต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ เช่น ได้มีการศึกษาพบว่า เอดส์ทำให้ผลผลิตลดลงเพราะประสิทธิภาพในการผลิตด้อยลง มีต้นทุนเพิ่มขึ้น การระบาดของโรคมีผลต่อประสิทธิภาพในการผลิตเพราะขาดงานบ่อย ขาดการสืบทอดในองค์กร การสูญเสียพนักงานที่มีทักษะ ขาดการถ่ายทอดและสอนงานภายในองค์กร การขาดการที่เพิ่มขึ้นนี้ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นในขณะที่ประสิทธิภาพการผลิตลดลง การผลิตขาดความต่อเนื่อง เครื่องมืออุปกรณ์ใช้งานไม่เต็มที่ และต้องคัดและฝึกอบรมพนักงานทดแทน

2.1.3 การย้ายถิ่นออกของแรงงาน

รูปแบบการย้ายถิ่นออกของแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมืองในประเทศไทยสอดคล้องกับแนวคิดแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงการย้ายถิ่น (Mobility Transition Model) ของ Zelinsky (1971) ที่อธิบายถึงรูปแบบและแนวโน้มการย้ายถิ่นระหว่างพื้นที่เมืองกับชนบทไปตามระดับการพัฒนาของสังคมนั้นๆ ที่เคลื่อนตัวจากการเป็นสังคมก่อนยุคอุตสาหกรรมเข้าสู่สังคมหลังยุคอุตสาหกรรม ซึ่งการเคลื่อนย้ายของแรงงานดังกล่าวพบมากในประเทศกำลังพัฒนาในเอเชีย และแอฟริกา ที่การย้ายถิ่นส่วนใหญ่เป็นแบบชั่วคราวหรือตามฤดูกาล ในขณะที่แรงงานในละตินอเมริกานั้นเป็นการเคลื่อนย้ายแบบถาวรเนื่องจากไปผูกติดกับการถือครองที่ดินในชนบท

แบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์ยุคนีโอคลาสสิกในช่วงทศวรรษ 1950 และ 1960 ได้วิเคราะห์การย้ายถิ่นว่าเป็นความแตกต่างของสองส่วน ส่วนหนึ่งได้แก่ภาคส่วนที่ให้ผลการผลิตต่ำ มีระดับเทคโนโลยีที่ล้าสมัย ซึ่งตรงข้ามกับภาคส่วนที่มีการผลิตสูง มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองได้ถูกมองเชื่อมโยงว่าเป็นกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติที่แรงงานส่วนเกินจากภาคชนบทที่ล้าหลังถูกนำไปใช้ในภาคที่ขาดแคลนแรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาคเมืองที่มีความทันสมัยและมีการขยายตัว (Lewis, 1954) ในขณะที่นักวิชาการในช่วงหลัง (Frank, 1969; Shrestha, 1988) ไม่ค่อยจะเห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว และมองว่า การย้ายถิ่นออกจากชนบทสู่เมืองเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของโลก ที่ภาคการผลิตแบบดั้งเดิมที่มีฐานการผลิตในชุมชนถูกกระทบจากระบบทุนนิยมที่จะต้องพึ่งพาการผลิตหรือผลผลิตจากภายนอก ดังนั้นจึงมองว่าแรงงานที่เหลือนอกจากดังกล่าวได้ถูกดึงดูดผ่านกระบวนการย้ายถิ่นเข้าสู่จุดศูนย์กลางของระบบทุนนิยม ซึ่งใช้ข้อได้เปรียบในเรื่องแรงงานถูกจากชนบทที่สามารถหมุนเวียนเข้ามาได้เรื่อยๆ

แนวคิดแบบจำลองทางเศรษฐศาสตร์จุลภาคมองกระบวนการย้ายถิ่นดังกล่าวว่าเป็นผลจากการตัดสินใจของแต่ละปัจเจกบุคคล ซึ่งจะตัดสินใจที่จะย้ายหรือไม่ย้ายจากการคิดตรองถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ แบบจำลองของ Todaro (1969; 1976) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเติบโตของเมืองในประเทศโลกที่สามได้นำไปสู่การย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง โดยผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีความมุ่งหวังจากรายได้ที่คาดหวังว่าจะมากกว่ารายได้ที่พวกเขาได้รับในชนบท Byerlee (1974) ได้สร้างกรอบแนวคิดถึงกระบวนการตัดสินใจในการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง ซึ่งมองว่า การตัดสินใจดังกล่าวเชื่อมโยงกับปัจจัยต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยเรื่องการถือครองที่ดิน นโยบายของรัฐบาล ระบบสังคม การศึกษา ที่ส่งผลต่อรายได้ในชนบท และโอกาสของการทำงาน ค่าครองชีพ และรายได้ที่จะได้รับในเมือง รวมไปถึงค่าใช้จ่ายในการย้ายถิ่น เช่น ระยะเวลา ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และแหล่งข้อมูลและความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของแต่ละบุคคล ซึ่งแนวคิดในเรื่องข้อมูลข่าวสารนี้เอง ได้ถูกมองว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะจากทฤษฎีโครงข่ายทางสังคมของ Boyd (1989) และการศึกษาของ Massey *et al.* (1993) นอกจากนี้การศึกษาของ Stark (1991) มองว่าไม่เพียงแต่การตัดสินใจในเรื่องการย้ายถิ่นจะเป็นเรื่องของแต่ละปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่การร่วมตัดสินใจของสมาชิกในครัวเรือนมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของสมาชิกในครัวเรือนมากด้วยเช่นกัน

การย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองได้เริ่มมีขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อประเทศไทยได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ที่ใช้เป็นแนวทางกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศเป็นต้นมา โดย

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม 4 ฉบับแรกที่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองหลัก โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร และการละเลยที่จะพัฒนาภาคเกษตรกรรมได้ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในเรื่องรายได้ระหว่างเมืองและชนบท ให้เกิดกระแสการย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศเข้าสู่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นจำนวนมาก แรงงานเหล่านี้ได้มีบทบาทสำคัญต่อการเติบโตของเมืองและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยภูมิภาคที่มีการย้ายถิ่นออกมากที่สุดได้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามด้วยภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ตามลำดับ โดยงานวิจัยหลายชิ้น เช่นการศึกษาโดย Chamratrithirong *et al.* (1995) และ Fuller *et al.* (1990) ได้ชี้ให้เห็นว่าโครงข่ายทางสังคมได้แก่เพื่อน ญาติพี่น้อง และคนรู้จักมีบทบาทอย่างมากต่อการรับรู้ข่าวสารเรื่องโอกาสการมีงานทำ ลักษณะงาน สภาพความเป็นอยู่ และที่อยู่อาศัย และการตัดสินใจย้ายถิ่นเข้ามาทำงานของแรงงานเหล่านี้

แรงงานส่วนใหญ่มีการย้ายถิ่นแบบชั่วคราว นั่นคือยังคงมีถิ่นฐานอาศัยอยู่ในชนบท และส่วนใหญ่มักยังมีชื่ออยู่ในทะเบียนราษฎรในภูมิลำเนาเดิมของตนเอง ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้แรงงานส่วนใหญ่ยังคงไม่ทิ้งถิ่นฐานออกจากชนบทอย่างถาวรก็คือ การมีที่ดินทำกินและความสัมพันธ์ทางเครือญาติและทางสังคมอื่นๆ กับพ่อแม่ และญาติพี่น้องที่อยู่ในชนบท ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของแรงงานไทย การย้ายถิ่นแบบชั่วคราวนี้อาจเป็นไปในลักษณะของการย้ายถิ่นออกมาเพื่อมาหางานทำชั่วคราว นอกฤดูเก็บเกี่ยวเป็นระยะเวลาประมาณ 6 เดือนต่อปี และพอถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็กลับไปทำการเกษตร ดังจะเห็นได้จากผลการศึกษาของ Chamratrithirong *et al.* (1995) ที่พบว่าอัตราการย้ายถิ่นจะสูงในช่วงนอกฤดูการเก็บเกี่ยวในระหว่างเดือนธันวาคมถึงเดือนพฤษภาคมโดยประมาณ โดยพบว่า ประชากรในเขตกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 10 ในช่วงเวลาดังกล่าว

นอกจากการย้ายถิ่นภายในประเทศแล้ว ประเทศไทยยังเป็นประเทศหนึ่งที่มีนโยบายส่งแรงงานออกไปทำงานนอกประเทศเพื่อเป็นการแก้ปัญหาการว่างงานและนำเงินรายได้เข้าสู่ประเทศอีกทางหนึ่งด้วย โดยกระแสการย้ายถิ่นของแรงงานไทยไปทำงานยังต่างประเทศนั้นเริ่มต้นในทศวรรษ 1970 โดยเฉพาะการไปทำงานยังประเทศในแถบตะวันออกกลาง เช่น ประเทศซาอุดีอาระเบีย กาตาร์ และบาห์เรน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทศวรรษ 1990 ประเทศปลายทางของแรงงานไทยได้เปลี่ยนเป็นประเทศในเอเชียมากขึ้น โดยเฉพาะในเอเชียตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น สาธารณรัฐเกาหลีใต้ ฮองกง และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น สิงคโปร์ และบรูไน (Pardthaisong, 1998) ทั้งนี้ แรงงานไทยที่ไปทำงานต่างประเทศจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือคิดเป็นสัดส่วนที่สูงที่สุด ตามด้วยแรงงานจากภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคใต้ ตามลำดับ

สำหรับลักษณะทางประชากรของแรงงานส่วนใหญ่ พบว่า แรงงานที่ย้ายถิ่นจากชนบทส่วนใหญ่อยู่ในวัยแรงงานตอนต้น การศึกษาของ Prachuabmoh *et al.* (1979) ในช่วงทศวรรษ 1970 พบว่าแรงงานส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาค่อนข้างต่ำ นั่นคือกว่าร้อยละ 80 ของแรงงานเหล่านี้มีระดับการศึกษาเพียงแค่ประถมศึกษาหรือต่ำกว่า การศึกษาของ Sussangkarn (1996) พบว่า การศึกษาของแรงงานเหล่านี้ยังคงอยู่ในระดับสูงภายในปี พ.ศ. 2533 แม้ว่าการศึกษามัธยมศึกษาจะเพิ่มจำนวนปีของการศึกษาขึ้นมาถึงระดับมัธยมต้น นั่นคือ กว่าร้อยละ 72 ยังคงมีการศึกษาในระดับประถมศึกษา ทั้งนี้ส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากการที่โครงสร้างอายุของประชากรวัยแรงงานตอนปลายที่ยังคงค่อยๆ เลื่อนขึ้นไปและยังคงรวมอยู่ในวัยแรงงานด้วยนั่นเอง

การศึกษาของ Pardthaisong-Chaipanich (2000) ในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษากับการย้ายถิ่นของแรงงานนั้นไม่ชัดเจน แม้ว่าแรงงานส่วนใหญ่จากชนบทกว่าร้อยละ 57 มีระดับการศึกษาในระดับมัธยมต้นหรือต่ำกว่า เพราะสัดส่วนของการศึกษาในระดับนี้ส่วนใหญ่ทำงานอยู่ภายในหมู่บ้านด้วยเช่นเดียวกัน จึงทำให้ไม่เห็นความแตกต่างดังกล่าว นอกจากนี้ยังพบว่า ไม่มีผู้ย้ายถิ่นคนไหนที่ไม่ได้รับการศึกษา หรือไม่สามารถอ่านออกเขียนได้

สำหรับสัดส่วนทางเพศของแรงงานนั้น พบว่า ประเทศไทยมีสัดส่วนของแรงงานที่ค่อนข้างสมดุล นั่นคือ ไม่มีความแตกต่างกันมากนักระหว่างจำนวนผู้ย้ายถิ่นเพศชายและผู้ย้ายถิ่นเพศหญิง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Singhanetra-Renard (1981; 1987) และ Singhanetra-Renard and Praphudhanitisarn (1992) ที่พบว่า ผู้หญิงไทยมีบทบาทในการย้ายเข้าไปทำงานในเมืองมากกว่าผู้หญิงจากประเทศอื่นๆ ในเอเชีย การศึกษาของ Sternstein (1971) พบว่า การไม่มีความเหลื่อมล้ำของความพึงพอใจระหว่างเพศใดเพศหนึ่งของนายจ้างทั้งในงานกึ่งทักษะ (semi-skilled) และไร้ทักษะ (unskilled) เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไม่มีความแตกต่างกันของสัดส่วนทางเพศของแรงงานในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม เมื่องานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้นในเวลาต่อมา การศึกษาของ Standing (1989) พบว่า มีอัตราการจ้างงานของเพศหญิงที่สูงในโรงงานอุตสาหกรรมบางประเภท เนื่องจากความพึงพอใจในการทำงานของแรงงานหญิงเหล่านี้ที่มีความอดทน ความละเอียด หัวอ่อน และมีค่าแรงที่ถูกกว่าแรงงานชาย

สำหรับผลกระทบของการย้ายถิ่นนั้น Goldstein *et al.* (1976) พบว่า การย้ายถิ่นไม่เพียงส่งผลกระทบรุนแรงต่อเมืองที่เป็นจุดปลายทางของการย้ายถิ่นเท่านั้น แต่ในชนบทที่ห่างไกลที่เป็นจุดต้นทางของผู้ย้ายถิ่นก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน มีงานวิจัยหลายชิ้น (Singhanetra-Renard, 1983, 1992; Tosurat and Uitrakul, 1985; Gullaprawit, 1991; Pejarononta *et al.*, 1995; Jones and Pardthaisong, 1999) ที่ได้ทำการศึกษาผลกระทบของการย้ายถิ่นของแรงงานระหว่างประเทศที่มีต่อตัวผู้ย้ายถิ่น ครอบครัว และชุมชนที่เป็นจุดต้นทางของผู้ย้ายถิ่น ซึ่งโดยสรุปแล้ว ส่วนใหญ่พบว่า การย้ายถิ่นของแรงงานระหว่างประเทศเป็นการนำเงินตราเข้าประเทศ ส่งผลดีต่อเศรษฐกิจของประเทศ และต่อครอบครัวของผู้ย้ายถิ่น อย่างไรก็ตาม การศึกษาของ Tosurat and Uitrakul (1985) พบว่า การย้ายถิ่นของแรงงานระหว่างประเทศไม่ได้ทำให้ขีดความสามารถในการผลิตของเศรษฐกิจในชุมชนมีการเพิ่มขึ้นมากเท่าใดนัก และยังไม่มีความชัดเจนในระดับชุมชนที่จะรองรับการกลับมาของผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้ ทั้งในเรื่องของอาชีพหรือการพัฒนาและสานต่อทักษะฝีมือที่ได้รับมาจากประสบการณ์ในต่างประเทศ สำหรับการย้ายถิ่นของแรงงานในประเทศนั้น พบว่า ยังไม่ค่อยมีการศึกษาถึงผลกระทบของการย้ายถิ่นของแรงงานในประเทศที่มีต่อชุมชนชนบทเท่าที่ควร เหตุผลหนึ่งที่อาจจะอธิบายได้ก็คือ การขาดข้อมูลที่ชัดเจนในการระบุว่าใครเป็นผู้ย้ายถิ่นหรือไม่ย้ายถิ่นเนื่องจากส่วนใหญ่แล้ว การย้ายถิ่นของแรงงานภายในประเทศ จะเป็นการย้ายถิ่นแบบชั่วคราว อย่างไรก็ตาม การศึกษาของ Chamratrithirong *et al.* (1995) พบว่า การย้ายถิ่นออกของแรงงานภายในประเทศได้ทำให้สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยดีขึ้นโดยรวม แต่ก็ได้พบว่าการย้ายถิ่นออกของแรงงานได้ทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานขึ้นในบางพื้นที่

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในประเทศโลกที่สามนั้น ส่วนใหญ่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 อันสืบเนื่องมาจากความพยายามในการประกาศเอกราชหรืออิสรภาพจากประเทศที่ปกครองแบบอาณานิคม หรือความพยายามในการฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม โดยแนวคิดดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา และได้มีนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศให้ความหมายของ 'การพัฒนา' ไว้ในช่วงเวลาต่างๆ กันดังนี้

ในทศวรรษ 1970 การพัฒนาได้ถูกมองเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงโครงสร้างทางสังคมแบบเดิม ดังจะเห็นได้จาก Riggs (1970) ที่มองว่าการพัฒนาเป็นการเจริญขึ้นของระดับองค์กรทางสังคม เป็นการทลายรูปแบบของโครงสร้างทางสังคมแบบเก่าและการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มจากการจัดระบบในส่วนบนขององค์กรแล้วแผ่ขยายซึ่มลงสู่ส่วนล่างและดำเนินเรื่อยไปจนครอบคลุมองค์กรอย่างกลมกลืน ในขณะที่ Streeten (1972) มองว่า การพัฒนาคือการใช้ความก้าวหน้าในมิติต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ได้แก่ ผลผลิตและรายได้ สภาพะของการผลิต ระดับความเป็นอยู่ (อาทิ เช่น ภาวะโภชนา ที่อยู่อาศัย) ทักษะต่อการทำงาน รวมถึงสถาบันต่างๆ และนโยบายเป็นการมีเป้าหมายที่สำคัญ Roger and Burdge (1972) กล่าวว่า การพัฒนาคือรูปแบบหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะช่วยปรับปรุงโครงสร้างองค์กรทางสังคมให้ดีขึ้น ส่วนอมร รักษาสัตย์และชัตติยา กรรณสูตร (2515) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาเป็นการเคลื่อนย้ายจากความด้อยพัฒนาให้หลุดพ้นจากความยากจน ซึ่งจะแสวงหาและบรรลุถึงได้อย่างแท้จริง โดยวิธีการวางแผนเพื่อการพัฒนา กล่าวคือการพัฒนาเป็นการปรับปรุงเงื่อนไขที่ไม่พึงปรารถนาต่างๆ ในสังคม

ในช่วงทศวรรษ 1980 Misra (1981) มองว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ต้องการทำให้ดีขึ้นตามความคิดของตน กระบวนการนั้นจะไม่ใช้สภาวะการณ์ใดสภาวะการณ์หนึ่ง กระบวนการจะอ้างอิงถึงค่านิยมต่างๆ เป็นพื้นฐาน และค่านิยมต่างๆ นั้นประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนา ส่วนกรมพัฒนาชุมชนได้ให้ความหมายว่า การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น (อ้างใน สุเทพ เชาวลิศ, 2524) นอกจากนี้ การพัฒนาอาจหมายถึงการเจริญเติบโต เปลี่ยนแปลง และก้าวหน้าอย่างมีระบบ ทั้งในรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งสามารถวัดผลและประเมินค่าของความแตกต่างหรือการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ (ทำนอง สิงคาลวณิช, 2523) นอกจากนี้ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526) กล่าวว่า การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า ซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นจะต้องเป็นของดีสำหรับกลุ่มหรือชุมชนที่สร้างขึ้น นอกจากนี้ ได้มีผู้ให้ความหมายว่า การพัฒนาคือขบวนการที่ต่อเนื่องซึ่งแสดงความสามารถของมนุษย์ในการควบคุมการดำรงชีพจากอดีตจนถึงปัจจุบันให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยเน้นในเรื่องของความสามารถในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในอนาคต ความสามารถของตัวบุคคลในการช่วยเหลือตนเอง และความสามารถในการควบคุมตนเอง (Constantina, 1984) วรทัศน์ อินทรวิวัฒน์ (2550) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาว่า การที่มีเศรษฐกิจที่เจริญขึ้น การที่สังคมเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น การมีรายได้ประชาชาติที่เพิ่มขึ้น การมีรายได้ต่อหัวประชากรมากขึ้น และการมีมาตรฐานการครองชีพหรือคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งทางด้านคุณภาพและปริมาณ

ทั้งนี้ วิรัช วิรัชนิการวรรณ (2534) ได้สรุปว่ารูปแบบการพัฒนาของประเทศต่างๆ จะแตกต่างกันไปตามแต่ว่าประเทศนั้นๆ ได้รับอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการพัฒนามาจากประเทศ

มหาอำนาจใด โดยสามารถแบ่งออกเป็นสามรูปแบบ ได้แก่ การพัฒนาแบบเสรีซึ่งพบในประเทศพัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เนเธอร์แลนด์และเบลเยียม ซึ่งเป็นรูปแบบการพัฒนาที่เปิดโอกาสให้เอกชนสร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมกันเอง ตามแนวทางประชาธิปไตย และระบบการแข่งขันโดยเสรี โดยมีรัฐบาลทำหน้าที่เป็นผู้รักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอกประเทศ เพื่อให้ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข และสามารถประกอบอาชีพได้โดยอิสระ การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจนั้น รัฐจะไม่เข้าไปยุ่งในเรื่องการลงทุนหรือการประกอบการ แต่จะทำหน้าที่เป็นกลางและให้โอกาสทุกฝ่ายในการแข่งขันโดยเสรีภายใต้กฎหมายของแต่ละประเทศ รูปแบบที่สองเป็นการพัฒนาแบบบังคับซึ่งจะตรงกันข้ามกับแบบที่หนึ่ง นั่นคือรัฐเป็นผู้กำหนด ควบคุมดูแล และดำเนินการพัฒนาเอง เช่น ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ส่วนรูปแบบที่สาม เป็นการพัฒนาแบบผสมผสานหรือมีแบบแผน (Planned development) มีการกำหนดการวางแผนปฏิบัติที่แน่นอนสำหรับหน่วยราชการ และพนักงานของรัฐ และยังเปิดโอกาสให้เอกชนดำเนินกิจการต่าง ๆ อย่างเสรีตามความสมัครใจ รูปแบบการพัฒนาประเภทนี้พบในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ เช่น ประเทศไทย

สำหรับคำนิยามและเกณฑ์ของ 'ชนบท' นั้นมีความแตกต่างกันออกไปในแต่ละประเทศ ในบางประเทศอาจใช้ระยะทางจากเมือง จำนวนและความหนาแน่นของประชากรเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง สำหรับประเทศไทยแล้ว ชนบทได้แก่พื้นที่หรือขอบเขตที่อยู่นอกตัวเมืองหรือเขตเทศบาลและสุขาภิบาลออกไป (ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2514; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2530) และนอกจากขอบเขตทางพื้นที่แล้ว สังคมชนบทยังมีความแตกต่างจากสังคมเมือง สังคมชนบทนั้นจะประกอบไปด้วยประชากรที่ดำรงชีพจากทรัพยากรพื้นฐานทางธรรมชาติ เช่น การทำการเกษตร (การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ประมง) การทำหัตถกรรมพื้นฐาน หรือการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ และมักพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ (สมยศ พุ่มหว่า, 2534) และอยู่ร่วมกันแบบคนในสังคมรู้จักกันและกันดี ชุมชนชนบทแต่ละแห่ง มักมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยทางเชื้อชาติ ประเพณี ภูมิหลังวัฒนธรรม หรือมีความเกี่ยวข้องกันทางสายโลหิต มีความผูกพันยอมรับขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน จึงมีความรักใคร่ สามัคคี รักหมู่คณะมากกว่าในชุมชนเมือง (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2535))

ดังนั้นแนวคิดเรื่องการพัฒนาชนบท จึงได้มีผู้ตีความหรือให้ความหมายไว้มากมาย เช่น ของ Kochar (1973) ที่ได้นิยามไว้ว่าการพัฒนาชนบทคือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของแรงงานที่ส่งผลให้รายได้เพิ่มขึ้น และโอกาสในการทำงานในชนบท เพื่อให้สามารถรองรับแรงงานชนบทใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้น โดยให้มีการครองชีพที่ดีขึ้นต่อไป Lele (1975) มองว่า การพัฒนาชนบทคือการปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนที่มีรายได้น้อยที่อาศัยอยู่ในชนบท และกระบวนการพัฒนานั้น เป็นกระบวนการที่สามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยตนเอง (Self sustaining) และของธนาคารโลกที่ได้ให้คำจำกัดความว่า เป็นวิธีที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อพัฒนาสภาพชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมของชนยากจนในชนบท (World Bank, 1975) โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อขจัดความยากจน เน้นการเพิ่มผลผลิต และประสิทธิภาพในการผลิตเพื่อให้สังคมชนบทมีความเจริญและมีรายได้มากขึ้น และในขณะเดียวกันก็มีอาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษา และการสาธารณสุขที่ดี

สำหรับในประเทศไทยนั้น ได้มีผู้ให้คำนิยามของการพัฒนาชนบทมากมาย อาทิ เช่นสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2523) ที่ให้ความหมายว่า การเปลี่ยนแปลงตามแผนที่ได้กำหนดทิศทาง ระยะเวลา อัตราความเร็ว เจ้าหน้าที่ งบประมาณ และวิธีการไว้ล่วงหน้า

เมธี ครองแก้ว, ลือชัย จุลาศัยและมิ่งสรรพ สันติกาญจน์ (2524) มองว่า การพัฒนาชนบทคือลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่ตั้งใจกระทำให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อวัตถุประสงค์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท ทั้งนี้โดยการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่สำคัญ คือ การปรับปรุงสภาพการดำรงชีวิตโดยทั่วไปของชาวชนบท เช่น การกินดีอยู่ดีขึ้น การส่งเสริมให้ชาวชนบทมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองในการปรับปรุงตัดแปลงหรือควบคุมทรัพยากรและสภาพแวดล้อมในการมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง กับชุมชนภายนอกสังคมชนบท และมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชาวชนบทเป็นสำคัญ ในช่วงเวลาเดียวกัน อมร รักษาสัตย์และยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2524) กล่าวว่า การพัฒนาชนบทที่จะได้ผลดีนั้น ต้องมีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ การทำให้ประชาชนแต่ละครอบครัวมีรายได้ดีขึ้น มีงานทำตลอดไป อันเป็นการขจัดความยากจนไปในตัว การพัฒนาเฉพาะพื้นที่เพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพ การดำรงฐานะของชุมชนสมัยใหม่ และการพัฒนาการเมืองเพื่อให้ชาวชนบทได้มีขีดความสามารถที่จะปกครองตนเองให้สมกับที่เป็นพลเมืองในระบบเสรีประชาธิปไตยต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้ ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2529) มองว่ากระบวนการและวิธีการที่จะผสมผสานการพัฒนาทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและการปกครองเข้าด้วยกัน และพัฒนาพร้อมๆ กัน โดยอาศัยองค์ประกอบทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง มาประยุกต์ใช้ให้สนับสนุนเกื้อกูลกันเพื่อสร้างสรรค์ความเจริญทุกๆ ด้านให้แก่ประชาชนในชนบท ซึ่งหมายถึงการพัฒนาในทุกๆ ด้านของปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงของสังคมชนบท

โดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทในช่วงแรกๆ คือการมุ่งเน้นที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของประชาชนในชนบทเป็นหลัก อันได้แก่ การมุ่งขจัดความยากจน การเพิ่มการจ้างงาน การเน้นประสิทธิภาพการผลิต และรายได้ โดยเชื่อว่าเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้นแล้วจะนำไปสู่การพัฒนาในด้านอื่นๆ เช่น มาตรฐานการครองชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษา และอื่นๆ

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับประชากรและการพัฒนา

ความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ระหว่างประชากรและการพัฒนานั้น ปรากฏให้เห็นในแนวคิดดั้งเดิมถึงความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนประชากรกับทรัพยากรโดยเฉพาะในเรื่องของทรัพยากรอาหารของ Robert T. Malthus ในงานเขียน "The Essay on the Principle of Population" ในช่วงศตวรรษที่ 18 ที่กล่าวถึงการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากรซึ่งหากประชากรยังคงเติบโตเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จะทำให้ในที่สุดแล้วจำนวนประชากรจะไม่สมดุลกับจำนวนทรัพยากรอาหาร ซึ่งจะส่งผลกระทบในด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเกิดสงครามแย่งชิงทรัพยากร การเจ็บป่วยและการตายจากความอดอยากขาดแคลนอาหาร และการเกิดโรคระบาด เป็นต้น ทฤษฎีหรือแนวคิดของ Malthus ดังกล่าวไม่ได้รับความนิยมในช่วงแรกๆ เนื่องจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นไม่นานสามารถเพิ่มผลผลิตอาหารให้กับประชากรโลกได้เป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม ในต้นต้นของศตวรรษที่ 20 การเติบโตของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วได้ส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม อันสะท้อนให้เห็นว่าประเด็นเรื่อง 'ประชากร' นั้นมีความเกี่ยวข้องับประเด็นสำคัญต่างๆ อันส่งผลต่อการพัฒนาโดยรวม ดังนั้นปัญหาที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลง

ประชากรจึงเป็นที่สนใจของทั้งรัฐบาล นักวางแผนและนโยบาย นักวิชาการ นักวิจัย และคนทั่วไปในสังคมใน
ทุกๆ ระดับ และนโยบายทางด้านประชากรได้ถูกนำมาใช้ในแผนการพัฒนาประเทศของหลายๆ ประเทศ
โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่มุ่งจำกัดการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากร ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าว
ได้มีแนวคิดหลายแนวคิดที่ได้ชี้ให้เห็นถึงว่าการเพิ่มขึ้นหรือการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากรโลกเป็น
อุปสรรคต่อการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการออมและการลงทุน และ
โครงสร้างแรงงานโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่เป็นประเทศเกษตรกรรม การเพิ่มขึ้นของประชากรทำ
ให้ขนาดที่ดินต่อประชากรลดลง การเพิ่มขึ้นของประชากรวัยเด็กทำให้มีภาระพึ่งพิงสูง ส่งผลให้การออมใน
ครัวเรือนลดลง การขยายตัวของประชากรอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาการว่างงาน และรัฐมีภาระค่าใช้จ่าย
เพิ่มขึ้นในเรื่องต่างๆ เช่น การศึกษา สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2538)

อย่างไรก็ตาม ในตอนปลายของศตวรรษที่ 20 ปัญหาการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากรได้บรรเทา
ลง และอัตราการเติบโตของประชากรได้ลดลงในหลายพื้นที่ ทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและประเทศกำลัง
พัฒนา โดยมีสาเหตุหลักมาจากการลดลงของภาวะเจริญพันธุ์นั่นเอง การลดลงดังกล่าวแม้จะช่วยบรรเทา
วิกฤตทางประชากรที่ได้เคยถูกทำนายไว้หากอัตราการเติบโตของประชากรยังคงเพิ่มในอัตราสูง แต่ก็ได้
ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างประชากรที่เกี่ยวข้องไปถึงการวางแผนทางเศรษฐกิจ สังคม และกายภาพต่อไปได้
(Jones, 1990)

นอกจากการเติบโตของประชากรจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาโดยรวมแล้ว การเปลี่ยนแปลงส่วน
สำคัญต่างๆ ทางประชากรยังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับการพัฒนาได้ในระดับหนึ่ง ดังจะ
เห็นได้จากแนวคิดที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาวะเจริญพันธุ์ที่มีต่อการพัฒนาในช่วงเวลาและพื้นที่
ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงประชากร (Demographic Transition Model) ที่
อธิบายกระบวนการเติบโตหรืออัตราเพิ่มตามธรรมชาติของประชากรอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอัตรา
การเกิดและอัตราการตายที่เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของระดับการพัฒนา โดยได้แบ่งการเปลี่ยนแปลง
ทั้งหมดออกเป็น 4 ขั้น นั่นคือ ในขั้นที่ 1 ที่ถือเป็นขั้นก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงใดๆ นั้น อัตราการเกิดและ
อัตราการตายอยู่ในอัตราที่สูง และมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นๆ ลงๆ แต่โดยรวมแล้วประชากรมีจำนวนที่ค่อนข้าง
จะคงที่ โดยอัตราตายนั้นจะสูงมากเป็นพิเศษเป็นช่วงๆ โดยเฉพาะในภาวะที่มีการระบาดของโรค การเกิด
สงครามและภาวะอดอยากขึ้น ส่วนในขั้นที่ 2 นั้น เป็นขั้นที่อัตราการตายได้เริ่มลดต่ำลงอย่างรวดเร็วใน
ขณะที่อัตราการเกิดคงที่ ทำให้มีความแตกต่างระหว่างอัตราการเกิดและอัตราการตายมาก นั่นคือมีอัตรา
การเพิ่มตามธรรมชาติสูงหรือมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขั้นที่ 3 เป็นขั้นที่อัตราการเกิดเริ่ม
ลดลง ในขณะที่อัตราการตายค่อนข้างจะคงที่ ซึ่งความแตกต่างของอัตราการเกิดและอัตราการตายยังคงทำ
ให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอยู่ ส่วนในขั้นที่ 4 นั้น อัตราการเกิดลดลงต่ำใกล้เคียงกับอัตราการตาย โดยอัตรา
ตายนั้นมีอัตราต่ำและค่อนข้างคงที่ในขณะที่อัตราเกิดก็ยังขึ้นๆ ลงๆ ไม่คงที่

นอกจากนี้ ยังมีแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบาดวิทยาที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ
ของโรคและการตายโดยประยุกต์มาจากแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงทางประชากร (Rickett, 1999) โดย
การเปลี่ยนแปลงทางระบาดวิทยานั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่คล้ายคลึงกับการแบ่งลำดับขั้นการ
เปลี่ยนแปลงของแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงทางประชากร นั่นคือ สามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ขั้น
เช่นเดียวกัน โดยในขั้นที่ 1 เรียกว่าเป็นยุคของโรคระบาดร้ายแรงและความอดอยาก (Age of Pestilence

and Famine) ขั้นที่ 2 เรียกว่าเป็นยุคของการลดลงของโรคระบาด (Age of Receding Pandemics) ขั้นที่ 3 เรียกว่า เป็นยุคของโรคเสื่อมโทรมและโรคที่มนุษย์เป็นผู้ก่อ (Age of Degenerative and Man-made Diseases) และขั้นที่ 4 เรียกว่า เป็นยุคของโรคเสื่อมโทรมและการติดเชื้อที่เกิดขึ้นใหม่ (Age of Delayed Degenerative Diseases and Emerging Infections) หรือ Hybristic Stage ซึ่งในขั้นนี้จะพบมากในประเทศพัฒนาแล้วหรือประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นขั้นที่พฤติกรรมของปัจเจกบุคคลและการดำเนินชีวิตมีผลต่อรูปแบบและระดับของโรคต่าง ๆ รวมทั้งโรคที่เรียกว่าเป็น "พยาธิวิทยาทางสังคม" (Social pathologies) เช่น การฆ่าตัวตาย การฆาตกรรม โรคเอดส์ และโรคอุบัติใหม่ต่าง ๆ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางระบาดวิทยาไปในแต่ละขั้นนั้นก็เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร นั่นคือเป็นผลมาจากตัวแปรทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาทางด้าน สุขอนามัยและสาธารณสุข รวมทั้งความก้าวหน้าทางด้านการแพทย์ ปัจจัยในเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้นถือว่าเป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุดต่อการเปลี่ยนแปลงทางระบาดวิทยาในประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้ง ประเทศยุโรปตะวันตกซึ่งเป็นกลุ่มประเทศแรก ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางระบาดวิทยา ส่วนปัจจัยทางด้านสาธารณสุข เช่น การฉีดวัคซีน การทำให้น้ำสะอาด และการใช้ยาฆ่าแมลงนั้นถือเป็นตัวแปรสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางระบาดวิทยาในประเทศที่ไม่ใช่โลกตะวันตก เช่น ญี่ปุ่น ไต้หวัน มากกว่าในประเทศโลกตะวันตก แม้ว่าปัจจัยทางสาธารณสุขดังกล่าวจะพัฒนามาจากประเทศโลกตะวันตกก็ตาม แต่จะเห็นได้ว่าการพัฒนาดังกล่าวได้เริ่มขึ้นหลังจากอัตราการตายได้ลดลงแล้วอย่างต่อเนื่อง

ตาราง 2.1 แสดงอัตราการตายของเด็กทารก และอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดแยกตามทวีปต่างๆ ของโลก จะเห็นได้ว่าทั้งอัตราการตายของเด็กทารกและอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดซึ่งเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงระดับการตายได้ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มประเทศพัฒนาแล้วมีอัตราการตายของเด็กทารกที่ต่ำมาก คือประมาณ 7 คนต่อเด็กที่เกิดรอดชีวิตพันคน ในขณะที่อัตราการตายของเด็กทารกในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนานั้นมีอัตราที่สูงกว่ามาก นั่นคือสูงที่สุดถึง 90 คนต่อเด็กที่เกิดรอดชีวิตพันคนในแอฟริกา ตามมาด้วยเอเชีย อเมริกากลาง/ใต้ และโอเชียเนีย ตามลำดับ โดยปัจจัยที่มีผลต่ออัตราการตายดังกล่าวมีความเกี่ยวเนื่องกับระดับการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของงบประมาณ ความยากจน การศึกษา การพัฒนาหรือการกระจายทรัพยากรทางการแพทย์และสาธารณสุข ส่วนอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดนั้น มีความแปรผกผันกับอัตราการตายของทารกนั่นคือ ในพื้นที่ที่มีอัตราการตายของเด็กทารกสูง จะมีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดต่ำ และในทางกลับกันถ้าในพื้นที่ใดมีอัตราการตายของเด็กทารกต่ำ จะมีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดสูง โดยจะเห็นได้ว่าอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรโลกอยู่ที่ประมาณ 67 ปี โดยแยกเป็นประมาณ 76 ปีในประเทศพัฒนาแล้ว และ 65 ปีในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งมีความแตกต่างกันถึง 11 ปี โดยทวีปที่มีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดต่ำที่สุดคือแอฟริกา ตามด้วยเอเชีย อเมริกากลาง/ใต้ ยุโรป โอเชียเนีย และอเมริกาเหนือ ตามลำดับ

ตาราง 2.1 อัตราการตายของประชากร ปี ค.ศ. 2007

ทวีป	อัตราการตายของเด็กทารก (ต่อเด็กที่เกิดรอดชีวิตพันคน)	อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด		
		รวม	ชาย	หญิง
เอเชีย	48	68	67	70
แอฟริกา	86	53	52	54
ยุโรป	6	75	71	79
อเมริกาเหนือ	6	78	75	81
อเมริกากลาง/ใต้	24	73	70	76
โอเชียเนีย	27	75	73	78
รวมทั้งหมด	52	68	66	70
ประเทศพัฒนาแล้ว	6	77	73	80
ประเทศกำลังพัฒนา	57	66	64	67

ที่มา: Population Reference Bureau (2007)

นอกจากนี้แล้วยังมีแนวคิดอื่นๆ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาพและโรคกับการพัฒนา เช่น แนวคิดของแบบจำลองความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาพและโรค (A Model of Health and Disease Linkages) ของ Gray (1993) ซึ่งเป็นแบบจำลองที่พิจารณาปัจจัยสามปัจจัยใหญ่ๆ ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ปัจจัยแรกได้แก่ ปัจจัยในเรื่องสุขภาพและโรค ปัจจัยที่สอง ได้แก่ปัจจัยในเรื่องประชากร และปัจจัยที่สาม ได้แก่ ปัจจัยในเรื่องการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ โดยทั้งสามปัจจัยนี้มีความสัมพันธ์กันและอยู่ภายใต้ปัจจัยในเรื่องสิ่งแวดล้อม

บทที่ 3 พื้นที่ศึกษา

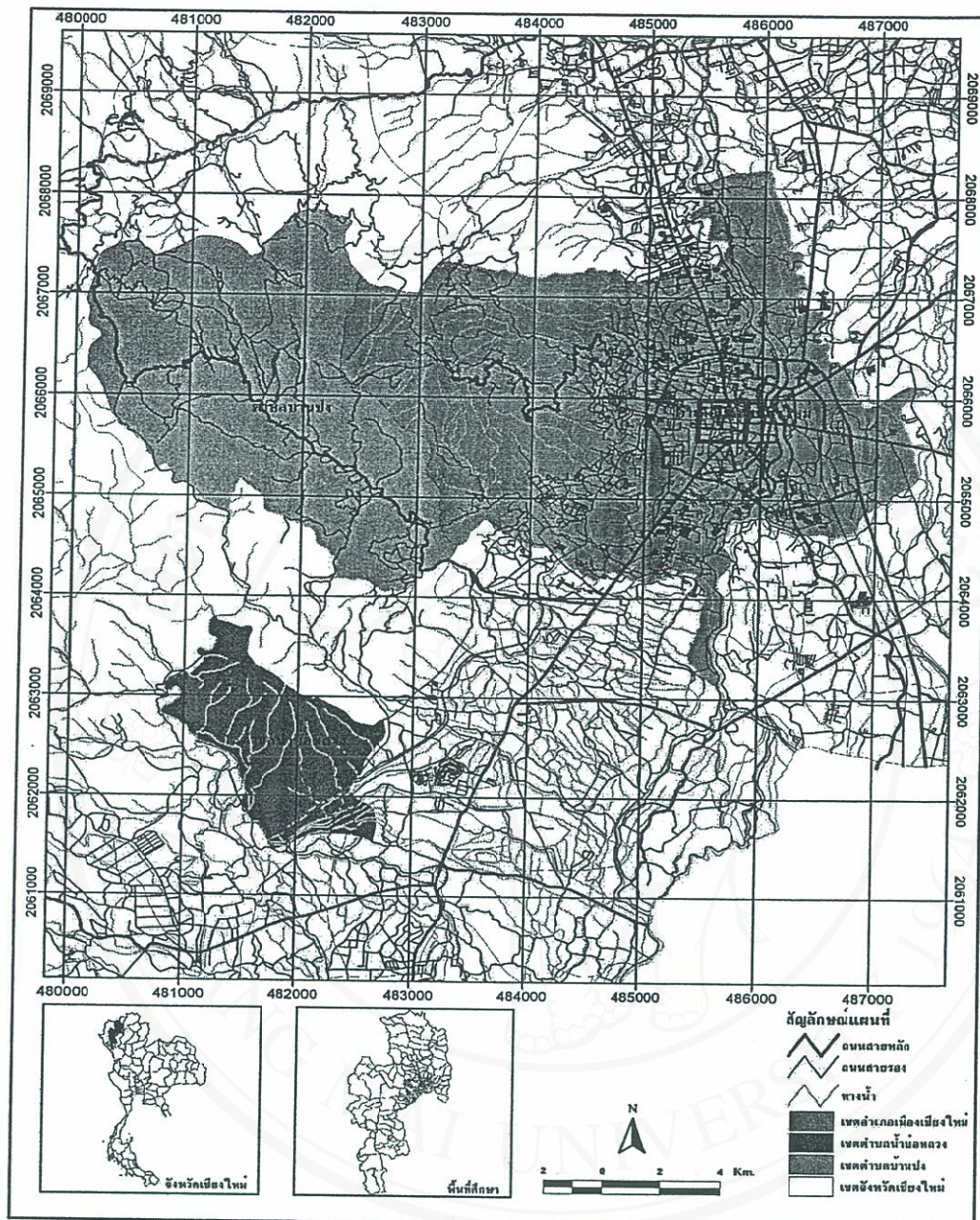
จังหวัดเชียงใหม่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศไทย ห่างจากกรุงเทพมหานคร 720 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 20,107.057 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,566,910 ไร่ มีพื้นที่ป่าไม้คิดเป็นร้อยละ 70 พื้นที่เกษตรกรรมร้อยละ 13 และพื้นที่อยู่อาศัยร้อยละ 17 มีสภาพอากาศค่อนข้างเย็นเกือบตลอดทั้งปี มีอุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปี 25 องศาเซลเซียส โดยทั่วไปมีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและป่าละเมาะ มีที่ราบอยู่ตอนกลางตามสองฟากฝั่งแม่น้ำปิง พื้นที่ภูเขาส่วนใหญ่อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของจังหวัด พื้นที่ดังกล่าวจัดเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ส่วนพื้นที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบเชิงเขามีการกระจายอยู่ทั่วไประหว่างหุบเขาทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้ อัน เช่น ที่ราบลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำฝาง และลุ่มน้ำแม่งัด พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการเกษตร

จังหวัดเชียงใหม่แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 22 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ ประกอบด้วยตำบลทั้งหมด 204 ตำบล และ 2,053 หมู่บ้าน มีหน่วยงานบริหารราชการส่วนกลาง จำนวน 166 หน่วยงาน หน่วยงานบริหารราชการส่วนภูมิภาค จำนวน 27 หน่วยงาน และหน่วยงานบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนจังหวัด จำนวน 1 แห่ง เทศบาลนคร จำนวน 1 แห่ง เทศบาลตำบล จำนวน 28 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 181 แห่ง

ประชากรของจังหวัดเชียงใหม่มีจำนวนทั้งสิ้น 1,660,691 คน แยกเป็น ชาย 816,578 คน หญิง 844,113 คน ประชากรดังกล่าวกระจายอยู่บนพื้นที่สูงและที่ราบ โดยประชากรบนพื้นที่สูงมีประมาณ 312,447 คน คิดเป็นร้อยละ 19 ของประชากรทั้งหมด โดยอำเภอที่มีประชากรชุมชนบนพื้นที่สูงมากที่สุด ได้แก่ อมก๋อย รองลงมาได้แก่ อำเภอแม่แจ่ม อำเภอเชียงดาว อำเภอฮอด ประชากรบนพื้นที่สูงเหล่านี้ประกอบด้วยกลุ่มชนต่างๆ รวม 13 ชนเผ่า เป็นชาวเขา มีจำนวน 7 เผ่า ได้แก่ กะเหรี่ยง ม้ง เมี่ยน (เย้า) อาข่า (อิก้อ) ลาหู่ (มุเซอ) ลีซอ (ลีซู) และลัวะ คิดเป็นร้อยละ 14 ของประชากรทั้งหมด และป็นชนกลุ่มน้อยจำนวน 5 กลุ่ม ได้แก่ ปะหล่อง ไทยใหญ่ ไทยลื้อ จีนฮ่อ และอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 2 และคนไทยที่อาศัยอยู่ในชุมชนบนพื้นที่สูงอีกร้อยละ 3 ประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัดนับถือศาสนาพุทธ (ร้อยละ 92) ตามด้วยศาสนาคริสต์ (ร้อยละ 6) อิสลาม (ร้อยละ 1) และอื่นๆ

จังหวัดเชียงใหม่ถือเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม รายได้ส่วนใหญ่มาจากภาคบริการ ตามด้วยอุตสาหกรรม การค้า และการเกษตร มีรายได้โดยเฉลี่ย 64,429 บาทต่อคนต่อปี อย่างไรก็ตาม รายได้เฉลี่ยของประชากรในเขตชนบทต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยโดยรวมของจังหวัดกว่าครึ่ง คืออยู่ที่ 31,249 บาทต่อคนต่อปี หรือ 2,604 บาทต่อคนต่อเดือน

สำหรับพื้นที่ศึกษาในการศึกษารั้วนี้ ได้แก่ ตำบลน้ำบ่อหลวง อำเภอสันป่าตอง ซึ่งจะเรียกเป็นพื้นที่ศึกษาที่ 1 และตำบลบ้านปาง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจะเรียกเป็นพื้นที่ศึกษาที่ 2 (รูป 3.1) โดยในส่วนต่อไปจะเป็นการอธิบายถึงสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

รูป 3.1 พื้นที่ศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

3.1 พื้นที่ศึกษาที่ 1

อำเภอสันป่าตองแต่เดิมนั้น เป็นเขตการปกครองของอำเภอแม่วาง และอำเภอบ้านแม มีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่บ้านกาด ต่อมาในปี พ.ศ. 2477 ได้มีการยุบทั้งสองอำเภอเป็นอำเภอบ้านแม โดยมีที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านแม และต่อมา ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่ที่บ้านสันป่าตอง ตำบลยุหว่า และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสันป่าตองในปี พ.ศ. 2482 อำเภอสันป่าตองได้รับการยกฐานะเป็นอำเภออย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2495 ประกอบไปด้วย 11 ตำบล ได้แก่ ตำบลยุหว่า สันกลาง ท่าวังพร้าว มะขามหลวง แม่ก้า บ้านแม บ้านกลาง หุ่นสะโตก หุ่นด้อม น้ำปอหลวง และมะขุนหวาน

สำหรับตำบลน้ำบ่อหลวงนั้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวจังหวัด และอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสันป่าตองมาทางทิศตะวันตกประมาณ 8 กิโลเมตร มีทิศเหนือติดต่อดำบลน้ำแพร่ ทิศใต้ติดต่อดำบลยุหว่า ทิศตะวันออกติดต่อดำบลสันกลาง และทิศตะวันตกติดต่อดำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ สภาพโดยทั่วไปของตำบลน้ำบ่อหลวง เป็นที่ราบเชิงเขา มีพื้นที่เป็นภูเขา (เขตป่าสงวน) ประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม มีพื้นที่ทั้งตำบลประมาณ 17,116 ไร่ หรือประมาณ 27.3 ตารางกิโลเมตร

ตำบลน้ำบ่อหลวงมีประชากรทั้งสิ้น 4,057 คน แยกเป็นเพศชายจำนวน 2,022 คน เพศหญิงจำนวน 2,035 คน (ข้อมูลปี พ.ศ. 2549) มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 1,192 ครัวเรือน กระจายอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 11 หมู่บ้าน ได้แก่หมู่บ้านต่างๆ ดังนี้

หมู่ที่ 1	บ้านโรงวัว
หมู่ที่ 2	บ้านน้ำบ่อหลวง
หมู่ที่ 3	บ้านแพะสันใหม่
หมู่ที่ 4	บ้านจอมแจ้ง
หมู่ที่ 5	บ้านหนองห้า
หมู่ที่ 6	บ้านหนองไผ่
หมู่ที่ 7	บ้านหัวฝาย
หมู่ที่ 8	บ้านห้วยโถง
หมู่ที่ 9	บ้านต้นแก้ว
หมู่ที่ 10	บ้านสันเหนือ
หมู่ที่ 11	บ้านหนองหวาย

ทั้งนี้ สามารถแยกประชากรตามรายหมู่บ้านได้ดังตาราง 3.1

ประชาชนในตำบลน้ำบ่อหลวง มีอาชีพหลักด้านการเกษตรและรับจ้าง มีผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญได้แก่ ลำไย หอมหัวใหญ่ ข้าว ถั่วเหลือง และกระเทียม แต่หลังจากการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาที่ได้ส่งผลกระทบให้เกิดการเลิกจ้างงานเพิ่มมากขึ้น ได้มีแนวโน้มการกลับมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น และประชากรส่วนหนึ่งได้หันมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมควบคู่ไปกับอาชีพรับจ้างโดยคิดเป็นร้อยละ 68 ของประชากรทั้งหมดในตำบล ในขณะที่ประชากรที่ประกอบอาชีพรับจ้างเพียงอย่างเดียวคิดเป็นร้อยละ 30 และที่ประกอบอาชีพค้าขายและอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 2

ตาราง 3.1 ประชากรรายหมู่บ้าน แยกตามเพศ

หมู่ที่	จำนวนประชากร (คน)		
	ชาย	หญิง	รวม
1	298	306	604
2	375	384	759
3	114	137	251
4	196	194	390
5	216	225	441
6	210	196	406
7	146	116	262
8	170	167	337
9	88	101	189
10	125	127	252
11	84	82	166
รวม	2,022	2,035	4,057

ที่มา: ข้อมูลจปฐ. (2549)

ในตำบลประกอบด้วยหน่วยงานราชการและสถานที่สำคัญทางศาสนาได้แก่ โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 2 แห่ง ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน 3 แห่ง ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนประจำตำบล 1 แห่ง สถานีอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 4 แห่ง ตู้ยามตำรวจ 1 แห่ง วัด 8 แห่ง และมีการคมนาคมและสาธารณูปโภคได้แก่ รถโดยสารประจำทาง 1 สาย และที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข 1 แห่ง

3.2 พื้นที่ศึกษาที่ 2

อำเภอหางดง เดิมเรียกว่าแขวงแม่ท่าช้าง ขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีสภาพพื้นที่เป็นป่ากร้าง และผู้คนอาศัยอยู่อย่างเบาบาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2475 ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอหางดง และได้ยกเป็นอำเภอหางดงเมื่อปี พ.ศ. 2490

ตำบลบ้านปงอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอหางดงไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 18 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 25 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดกับตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีแนวเขตเริ่มต้นที่สันกิ่วกาน บริเวณพิกัด MA 788834 ไปทางทิศตะวันออกตามสันดอยกิ่วกาน และสันดอยผาดำไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สิ้นสุดที่สันดอยปุย บริเวณพิกัด MA 865825 รวมระยะทางด้านทิศเหนือประมาณ 15 กิโลเมตร ทิศใต้ติดกับตำบลน้ำแพร่ อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีแนวเขตเริ่มต้นที่ปากห้วยเสี้ยวกับลำน้ำแม่ท่าช้าง บริเวณพิกัด MA 893743 ไปทางทิศตะวันตกผ่านลำห้วยเสี้ยวตัดผ่านดอยผาถ้ำอ้อม

บริเวณพิกัด MA 815743 ไปทางทิศตะวันตกตัดผ่านดอยแก้วท้าวอ้าย สิ้นสุดที่สันดอยเหี้ยะ บริเวณพิกัด MA 796765 รวมระยะทางด้านทิศใต้ประมาณ 19 กิโลเมตร ทิศตะวันออกติดกับตำบลแม่เหี้ยะและตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่และตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีแนวเขตเริ่มต้นที่สันดอยปุย บริเวณพิกัด MA 865825 ไปทางทิศใต้ตามสันดอยปุย ฝ่ายแม่เหี้ยะหลวง ผ่านเขตระหว่างบ้านโป่งน้อย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ตัดผ่านลำห้วยแม่ต๊อดถึงน้ำตกศรีสังวาล ไปตามสันดอยปางวัว สิ้นสุดที่ปากห้วยเสียวกับลำน้ำแม่ท่าช้าง บริเวณพิกัด MA 893743 รวมระยะทางด้านทิศตะวันออกประมาณ 22 กิโลเมตร ทิศตะวันตกติดกับตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีแนวเขตเริ่มต้นที่สันดอยเหี้ยะ บริเวณพิกัด MA 796765 ไปทางทิศเหนือตามสันดอยเหี้ยะ ตัดผ่านถนนสายหางดง-สะเมิง บริเวณพิกัด M A 776794 สิ้นสุดที่สันดอยก๊วกาน บริเวณพิกัด MA 788834 รวมระยะทางด้านทิศตะวันตกประมาณ 11 กิโลเมตร ตำบลบ้านปง มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 117.34 ตารางกิโลเมตร หรือ 73,337 ไร่

สภาพภูมิประเทศในเขตพื้นที่เป็นที่ลาดชันมีป่าไม้และภูเขาเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ราบมีน้อย โดยประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามที่ลาดภูเขา ตำบลนี้มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน โดยแม่น้ำสายสำคัญได้แก่แม่น้ำท่าช้าง พื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำจะเป็นเขตป่าไม้ถาวร ด้านทิศตะวันออกเป็นเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ - ปุย ทิศตะวันตกเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ท่าช้าง-แม่ขนินและอุทยานแห่งชาติออบขาน (เตรียมประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติออบขาน)

อำเภอหางดงประกอบด้วย 10 ตำบล ได้แก่ ตำบลหางดง หนองแก้ว หารแก้ว ชุนดง สบแม่ข้า บ้านแหวน สันผักหวาน หนองควาย บ้างปง และน้ำแพร่ สำหรับตำบลบ้านปงที่เป็นพื้นที่ศึกษานั้น มีหมู่บ้านในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลทั้งหมด 11 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1	บ้านปงใต้
หมู่ที่ 2	บ้านปงเหนือ
หมู่ที่ 3	บ้านเก้าเตื่อ
หมู่ที่ 4	บ้านทุ่งโป่งเหนือ
หมู่ที่ 5	บ้านแม่ฮะเหนือ
หมู่ที่ 6	บ้านแม่ขนินเหนือ
หมู่ที่ 7	บ้านปางยาง
หมู่ที่ 8	บ้านน้ำซุ้ม
หมู่ที่ 9	บ้านทุ่งโป่งใต้
หมู่ที่ 10	บ้านใหม่สันชะยอม
หมู่ที่ 11	บ้านใหม่ห้วยลึก

โดยมีประชากรทั้งสิ้น 4,076 คน แยกเป็นเพศชาย 2,130 คน เพศหญิง 1,946 คน แยกตามรายหมู่บ้านได้ดังตาราง 3.2

ตาราง 3.2 ประชากรรายหมู่บ้าน แยกตามเพศ

หมู่ที่	จำนวนประชากร (คน)		
	ชาย	หญิง	รวม
1	170	142	312
2	419	334	753
3	142	141	283
4	133	120	253
5	129	112	241
6	122	117	239
7	95	108	203
8	351	348	699
9	280	242	522
10	173	163	336
11	116	119	235
รวม	2,130	1,946	4,076

ที่มา: ข้อมูลปฐ. (2550)

ประชากรส่วนใหญ่ในตำบลประกอบอาชีพดั้งเดิม ได้แก่การทำไร่ ทำสวน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยในเรื่องการปรับปรุงเส้นทางการคมนาคมขนส่งและพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่โดยรวมและการมีทำเลที่ตั้งที่ไม่ไกลจากเมืองและมีทัศนียภาพที่สวยงามได้ทำให้นายทุนจากที่ต่างๆ และคนต่างถิ่นเข้ามาซื้อที่ดินเพื่ออยู่อาศัย ทำบ้านพักตากอากาศ โรงแรมและรีสอร์ท จึงทำให้ในปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นลูกจ้างในสถานประกอบการต่างๆ เช่น โรงแรม รีสอร์ท และบ้านพักตากอากาศ และมีส่วนที่เดินทางไปทำงานในเมือง หรือยังที่อื่นๆ

ในปัจจุบัน ในพื้นที่มีโรงแรมทั้งสิ้น 4 แห่ง รีสอร์ท 6 แห่ง ศูนย์ฝึกอบรมขนาดใหญ่ 1 แห่ง บ้านจัดสรร 6 แห่ง บิมน้ำมัน (แบบหัวจ่าย) 1 แห่ง บิมน้ำมัน(บิมน้ำมัน) 4 แห่ง โรงสี 2 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา 3 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง โรงเรียนนานาชาติ 1 แห่ง ที่อำนวยการและสิ่งตีพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 11 แห่ง วัดและสำนักสงฆ์ 8 แห่ง โบสถ์คริสต์จักร 2 แห่ง สถานีอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง สถานพยาบาลเอกชน (คลินิกเอกชน) 1 แห่ง ป้อมตำรวจ 2 แห่ง

นอกจากนี้ ยังมีแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติในพื้นที่หลายแห่ง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย น้ำตกศรีสังวาล อุทยานแห่งชาติออบขาน(เตรียมประกาศ) ถ้ำตักแดน น้ำตกแม่ตืด น้ำตกตาดครก น้ำตกแก้วตาช้าง ถ้ำป่าเรียว ถ้ำหางตั้ง ถ้ำผาดำ ถ้ำห้วยผึ้ง ถ้ำโง้ง ถ้ำน้ำออกฮู และน้ำตกตาดย้อย

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าพื้นที่ศึกษาทั้งสองตำบล แม้จะมีการเข้าถึงเมืองด้วยระยะทางใกล้เคียงกัน มีขนาดจำนวนประชากรใกล้เคียงกัน และมีพื้นฐานของการเป็นชุมชนเกษตรกรรม แต่ความแตกต่างในเรื่องลักษณะสภาพภูมิประเทศ การพัฒนาเส้นทางคมนาคม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การเข้ามาซื้อที่ดินของนายทุน

และคนต่างถิ่น ได้ทำให้พื้นที่ทั้งสองมีความแตกต่างกันทั้งในเรื่องวิถีการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากรอันจะกล่าวถึงในบทต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงประชากรในพื้นที่ศึกษา

เนื้อหาในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงประชากรในพื้นที่ศึกษาของจังหวัดเชียงใหม่ โดยจะแยกการวิเคราะห์ออกเป็นสามส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ ส่วนที่สองเป็นการวิเคราะห์ถึงการตายที่สัมพันธ์กับเอชไอวี/เอดส์ และส่วนสุดท้ายเป็นการวิเคราะห์การย้ายถิ่นออกของแรงงานจากชนบท โดยเนื้อหาในแต่ละส่วนจะแยกการวิเคราะห์ออกเป็นสามระดับ ได้แก่ ระดับจังหวัด เพื่อให้เข้าใจภาพรวมในระดับกว้าง โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิที่ได้เก็บรวบรวมมา ตามด้วยการวิเคราะห์ในระดับอำเภอจากข้อมูลทุติยภูมิที่รวบรวมมาได้ และการวิเคราะห์ในระดับชุมชนได้แก่ในตำบลและหมู่บ้านที่ศึกษา โดยใช้ข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากสัมภาษณ์ในกลุ่มประชากรตัวอย่าง

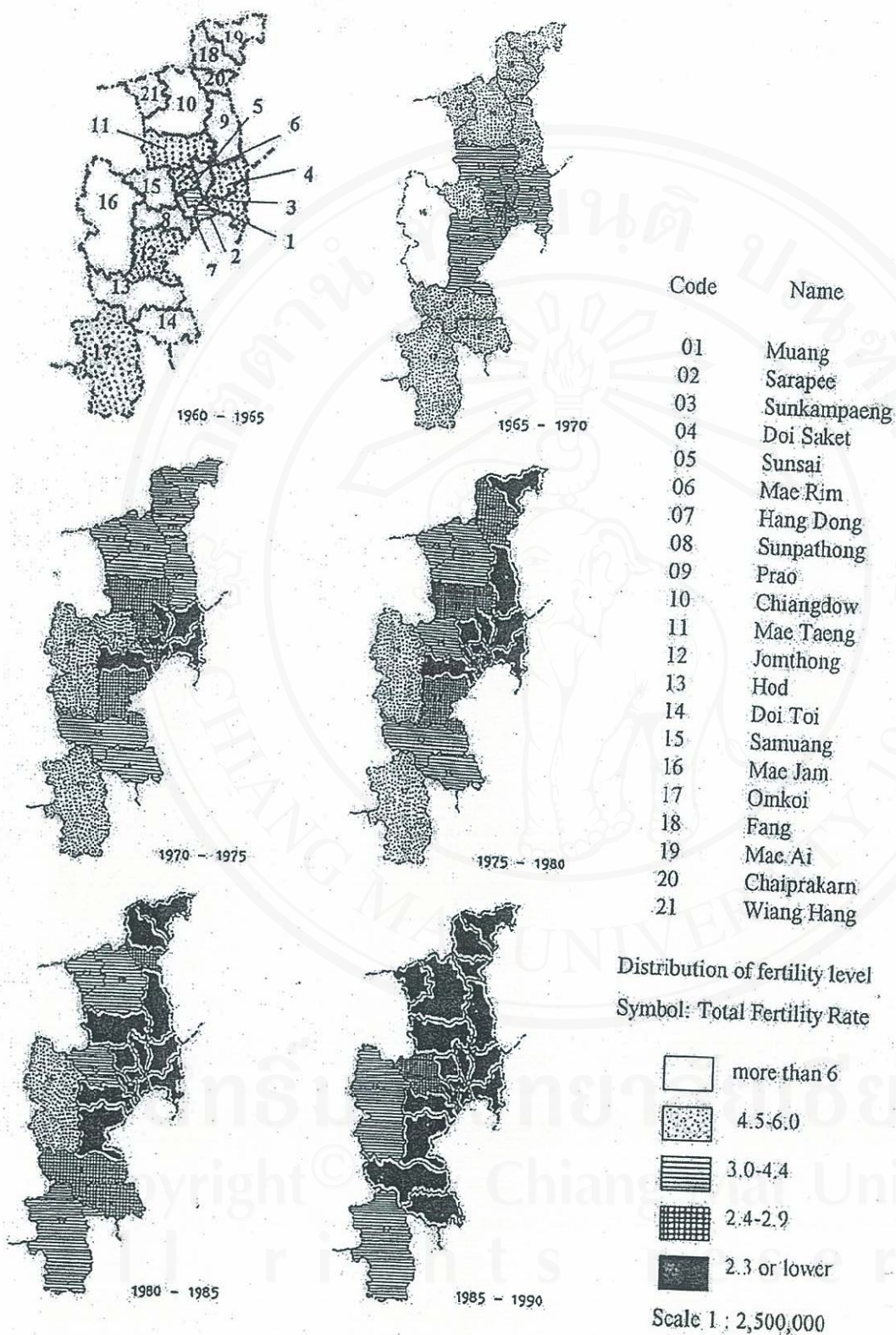
4.1 การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์และภาวะเจริญพันธุ์ต่ำ

ภาวะการเจริญพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่ได้เริ่มลดลงก่อนจังหวัดอื่นๆ ในประเทศไทยนอกเขตกรุงเทพมหานคร โดยเป็นผลจากนโยบายและโครงการวางแผนครอบครัวของนายแพทย์มิชชันนารีของโรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเริ่มให้บริการวางแผนครอบครัวในตัวเมืองเชียงใหม่ในปี ค.ศ. 1963 ก่อนการประกาศนโยบายวางแผนครอบครัวอย่างเป็นทางการของรัฐบาลประมาณ 7 ปี การให้บริการวางแผนครอบครัวที่จังหวัดเชียงใหม่นั้นได้มีการขยายออกสู่คลินิกวางแผนครอบครัวตามอำเภอต่างๆ ในปี พ.ศ. 2506 และขยายเป็นหน่วยวางแผนครอบครัวเคลื่อนที่ในปี 1969 เพื่อกระจายออกสู่ชนบท การคุมกำเนิดของหน่วยงานนี้แม้จะเริ่มจากการใช้ห่วงอนามัยหรือ IUD แต่ได้มุ่งไปที่การใช้ยาฉีดคุมกำเนิด Depo Provera ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 แต่ได้กลายมาเป็นโครงการหรือแผนการคุมกำเนิดด้วยยาฉีดคุมกำเนิดที่ใหญ่ที่สุดในโลก (Pardthaisong, 1978)

ภายในครึ่งหลังของทศวรรษ 1970 ผู้หญิงในวัยเจริญพันธุ์เกือบทุกคนในจังหวัดเชียงใหม่รู้ถึงการคุมกำเนิด และรายละเอียดที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่าย สถานที่ที่สามารถไปรับบริการ และพาหนะที่จะใช้ในการไปรับบริการ และแม้ว่าจะมีนโยบายของรัฐบาลไทย เริ่มในต้นทศวรรษ 1970 แต่ผู้ใช้บริการส่วนใหญ่ยังคงใช้บริการกับหน่วยคุมกำเนิดของแมคคอร์มิคมาจนกระทั่งปลายทศวรรษ 1970

หลังจากที่หน่วยงานคุมกำเนิดของแมคคอร์มิคได้เริ่มให้บริการแก่ชาวเชียงใหม่ ระดับการเจริญพันธุ์ได้เริ่มลดลงอย่างรวดเร็ว และแม้ว่าการบริการจะเริ่มในเขตเมืองก่อน แต่เมื่อได้กระจายออกสู่ชนบทแล้ว พบว่าการยอมรับเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าในเขตเมือง และภายในระยะเวลาเพียง 15 ปี (ระหว่าง พ.ศ. 2503 และ 2518) ระดับการเจริญพันธุ์ได้ลดลงกว่าร้อยละ 50 และถึงระดับทดแทนตนเองภายในปี พ.ศ. 2523

สำหรับการเปลี่ยนแปลงของระดับการเจริญพันธุ์รายอำเภอ (รูป 4.1) จะเห็นได้ว่าอำเภอที่มีการลดลงของการเจริญพันธุ์ช้าและมีระดับการเจริญพันธุ์ที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของจังหวัดได้แก่ อำเภอที่อยู่ในเขตห่างไกลทุรกันดาร และอำเภอที่มีประชากรหนาแน่นในสัดส่วนที่ค่อนข้างสูง ได้แก่ อำเภอสะเมิง แม่แจ่มและอมก๋อย

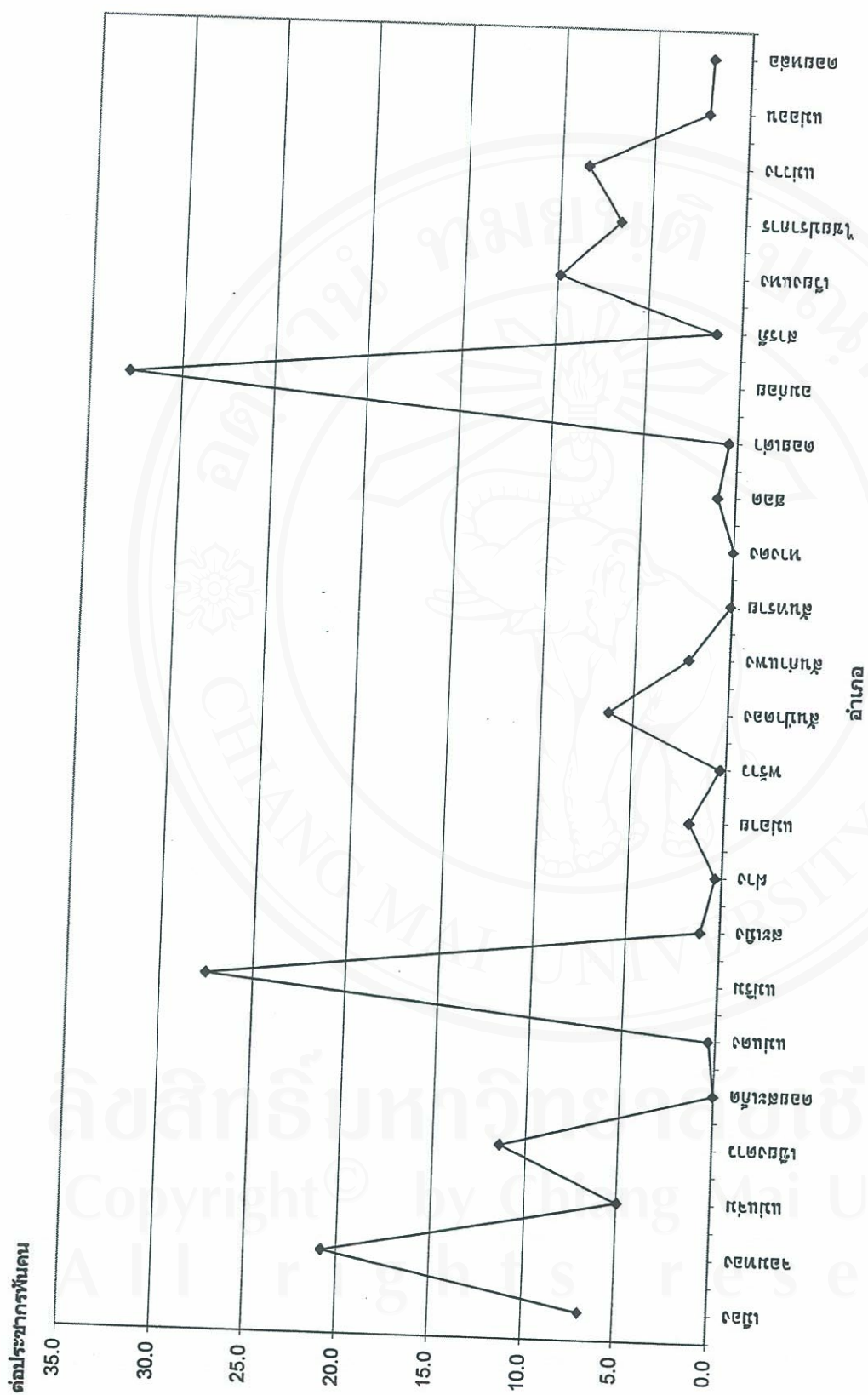
รูป 4.1 การเปลี่ยนแปลงของระดับการเจริญพันธุ์รายอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ. 2503-2533
ที่มา: Pardthaisong (1995)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระดับการเจริญพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ การให้บริการและการเข้าถึงการคุมกำเนิด ส่วนปัจจัยอื่นๆ นั้นมีความสำคัญรองลงไป ซึ่งทำให้แตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ ของโลก และได้มีการศึกษาที่ค่อนข้างชัดเจนว่าปัจจัยอื่นๆ แทบไม่มีผลต่อการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่ในช่วงทศวรรษแรกๆ ของการลดลงเลย ไม่ว่าจะเป็น การเพิ่มขึ้นของอายุการแต่งงาน การศึกษา หรือบริโภคนิยม และนับตั้งแต่ภาวะเจริญพันธุ์ได้ลดลงถึงระดับทดแทนตนเอง ระดับการเจริญพันธุ์ของจังหวัดเชียงใหม่ก็ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง จากการคำนวณโดยใช้ข้อมูลสำมะโนประชากรปี พ.ศ. 2533 พบว่า อัตราการเจริญพันธุ์รวมของจังหวัดเชียงใหม่อยู่ที่ระดับประมาณ 1.5 และจากข้อมูลสำมะโนประชากรปี พ.ศ. 2543 พบว่าอยู่ที่ระดับประมาณ 1.1 และคาดว่าจะอยู่ที่ระดับประมาณ 1 หรือต่ำกว่าในปัจจุบัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการเข้าถึงการบริการคุมกำเนิดเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ระดับการเจริญพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่ทั้งในเขตเมืองและชนบทลดลงอย่างรวดเร็ว ส่วนปัจจัยอื่นๆ เช่น การเลื่อนอายุการแต่งงาน หรือการศึกษานั้น ได้มีผลการวิจัยที่ยืนยันว่าแทบไม่มีผลต่อการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่ในระยะแรก (พ.ศ. 2503-2523) เลย สำหรับการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ในช่วงหลังนั้น พบว่า นอกจากนโยบายควบคุมการเจริญพันธุ์ของประเทศจนกระทั่งถึงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) แล้ว ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจถือเป็นปัจจัยหลักของการลดลงของระดับการเจริญพันธุ์ โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเรื่องค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของบุตร และปัจจัยในเรื่องค่านิยมเกี่ยวกับการมีบุตรในสังคม รวมถึงบทบาทของสตรีที่มีเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษาและการทำงาน ได้เป็นสาเหตุสำคัญนอกเหนือไปจากการเข้าถึงการบริการคุมกำเนิดที่ยังคงทำให้ระดับการเจริญพันธุ์ของจังหวัดเชียงใหม่อยู่ในระดับที่ต่ำมาก และยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง

สำหรับในระดับอำเภอ นั้น พบว่า ในปี พ.ศ. 2549 อำเภอที่มีอัตราการเกิดต่ำสุดห้า อันดับแรกได้แก่ อำเภอดอยสะเก็ด ตามด้วยอำเภอดอยหล่อ สันทราย ผางและพร้าว ตามลำดับ ส่วนอำเภอที่มีอัตราการเกิดสูงสุดห้าอันดับแรก ได้แก่ อำเภอมกนิจ ตามด้วยอำเภอแมริม จอมทอง เชียงดาวและเวียงแหง ตามลำดับรูป (4.2)

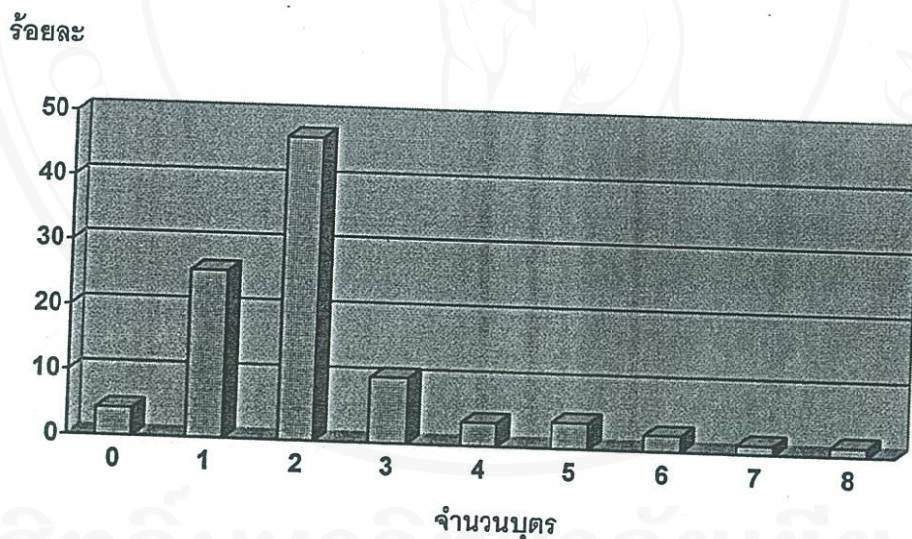
จากข้อมูลรายงานสถิติจำนวนคู่สมรสที่มีการคุมกำเนิดของพื้นที่ศึกษาที่ 1 พบว่า มีอัตราการคุมกำเนิดของสตรีที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ที่สมรสหรืออยู่กินกับสามีร้อยละ 93 โดยมีการใช้การคุมกำเนิดแบบถาวรนั้นคือการทำหมันหญิงมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 37 ตามด้วยวิธีการคุมกำเนิดแบบชั่วคราว นั่นคือ การใช้ยาเม็ดคุมกำเนิด (ร้อยละ 35) ยาฉีดคุมกำเนิด (ร้อยละ 27) ส่วนอีกร้อยละ 1 เป็นการคุมกำเนิดแบบใช้ถุงยางอนามัยและห่วงอนามัย ตามลำดับ

สำหรับข้อมูลการคุมกำเนิดในพื้นที่ศึกษาที่ 2 นั้น พบว่า มีอัตราการคุมกำเนิดของสตรีที่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ที่สมรสหรืออยู่กินกับสามีต่ำกว่าพื้นที่แรกเล็กน้อย คืออยู่ที่ร้อยละ 86 เนื่องจากประกอบด้วยประชากรชนเผ่าในหนึ่งหมู่บ้านที่เป็นชนเผ่าม้งที่มีอัตราการคุมกำเนิดร้อยละ 73 เนื่องจากยังนิยมมีบุตรหลายคน แต่หากไม่รวมหมู่บ้านดังกล่าวแล้ว พบว่า อัตราการคุมกำเนิดอยู่ที่ร้อยละ 92 ซึ่งใกล้เคียงกับพื้นที่ศึกษาแรก แต่มีร้อยละของการคุมกำเนิดแบบถาวรต่ำกว่า นั่นคืออยู่ที่ร้อยละ 17 เท่านั้น และอีกร้อยละ 83 เป็นการคุมกำเนิดแบบชั่วคราว

รูป 4.2 อัตราการเกิดของประชากรจังหวัดเชียงใหม่ แยกรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2549
ที่มา: กรมการปกครอง (2549)

สำหรับเรื่องจำนวนบุตรในแต่ละครัวเรือนนั้น จากการศึกษาในกลุ่มครัวเรือนตัวอย่าง พบว่า ร้อยละ 72 ของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีหรือเคยมีครอบครัวมีบุตรที่เกิดรอดเพียง 1-2 คน โดยผู้ที่มีบุตร 2 คนคิดเป็นร้อยละ 47 ตามด้วยผู้ที่มีบุตรคนเดียว (ร้อยละ 26) และผู้ที่มีบุตร 3 คน (ร้อยละ 10) ตามลำดับ (รูป 4.3) ทั้งนี้มีค่าเฉลี่ยของจำนวนบุตรที่เกิดรอดทั้งหมด 2.2 คน อย่างไรก็ตามในจำนวนนี้มีที่เสียชีวิตไปส่วนหนึ่ง ซึ่งเมื่อพิจารณาคุณค่าเฉลี่ยของบุตรที่ยังมีชีวิตอยู่จะอยู่ที่ 1.97 คน ผลการศึกษาดังกล่าวเป็นการยืนยันถึงแนวโน้มการนิยมมีบุตรเพียง 1-2 คน โดยหากเป็นไปได้ หลายครอบครัวต้องการมี 2 คน โดยต้องการให้เป็นเพศชาย 1 คนและเพศหญิง 1 คน เมื่อสอบถามถึงทัศนคติที่มีต่อจำนวนบุตรที่เหมาะสมพบว่า ร้อยละ 79 ของครัวเรือนที่ศึกษาทั้งหมดตอบว่า 2 คน ตามด้วย 3 คน (ร้อยละ 14) และ 1 คน (ร้อยละ 5) ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม พบว่า ในทางปฏิบัติแล้ว จำนวนบุตรที่มีจริงต่ำกว่าจำนวนบุตรที่คิดว่าเหมาะสม ทั้งนี้ ปัจจัยทางเศรษฐกิจถือเป็นปัจจัยหลักที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเรื่องจำนวนบุตร โดยเฉพาะปัจจัยในเรื่องค่าใช้จ่ายในการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นค่าเล่าเรียน ค่าเสื้อผ้า ค่าหนังสือ หรือค่าเดินทางไปโรงเรียน ทั้งนี้หลายครอบครัวบอกว่า หากไม่ต้องคำนึงถึงค่าใช้จ่ายทางการศึกษาที่สูงแล้ว ความเป็นไปได้ที่จะมีบุตรมากกว่าจำนวนที่มีอยู่ เพื่อที่จะได้มีที่พึ่งในยามแก่ชรา ทั้งนี้ ผลการศึกษาค้นคว้าได้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า ลูกคือหลักประกันในยามสูงอายุของคนในชนบทส่วนใหญ่ ดังที่จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

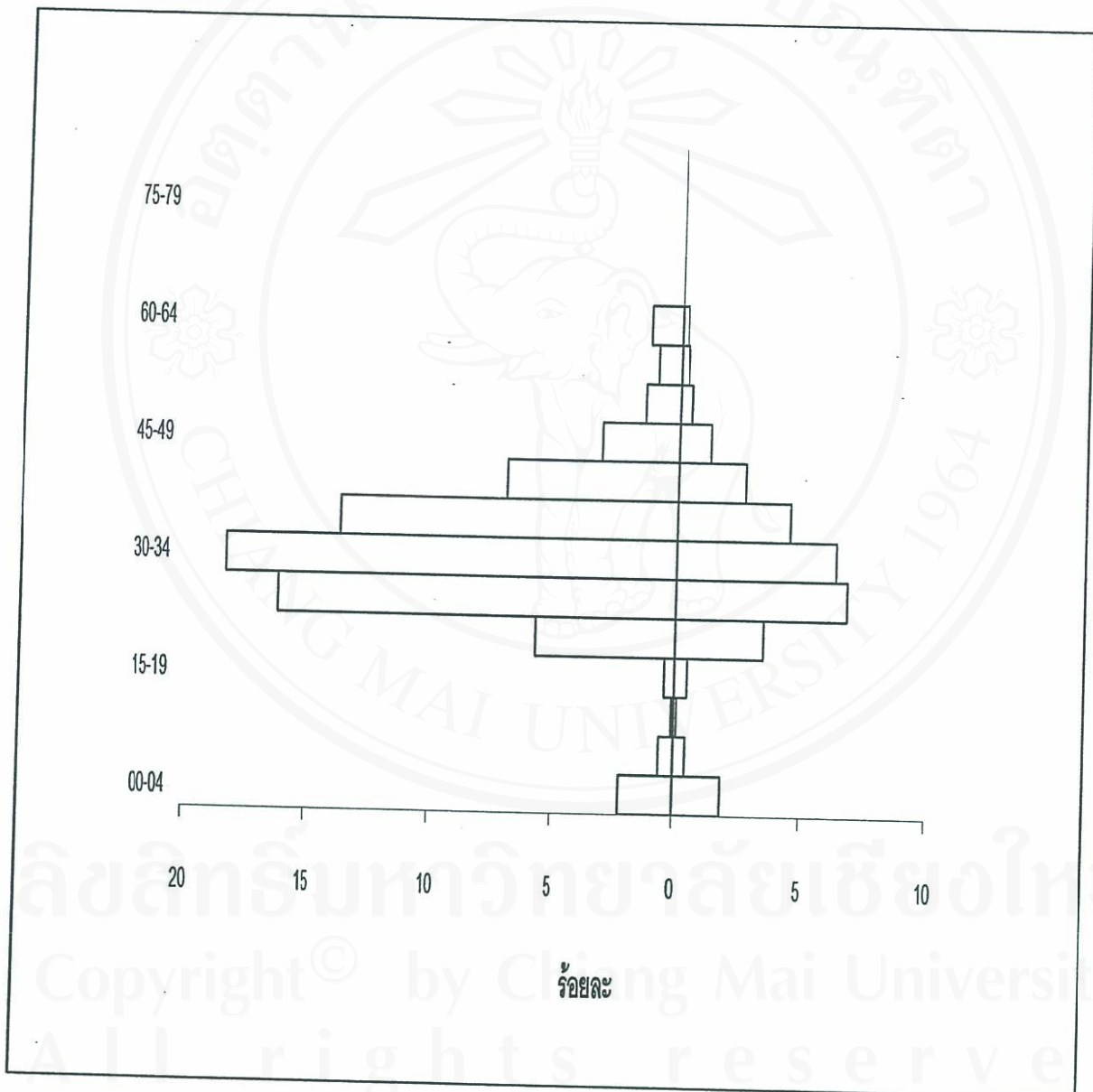
รูป 4.3 จำนวนบุตรของผู้ให้สัมภาษณ์ที่มีครอบครัว
ที่มา: จากการสำรวจ (2549)

4.2 การตายที่สัมพันธ์กับเอดส์

ภาคเหนือตอนบนถือเป็นภูมิภาคที่ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของเอดส์รุนแรงมากที่สุดในประเทศไทยในช่วงเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา โดยในทศวรรษแรกของการระบาดนั้น จังหวัดเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่มีจำนวนของผู้ติดเชื้อมากที่สุดเมื่อเทียบกับจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือตอนบน และการตายที่สัมพันธ์กับเอดส์ได้กลายมาเป็นสาเหตุการตายหลักในช่วงหลายปีที่ผ่านมาของจังหวัด จากข้อมูลของสำนักงาน

สาธารณสุขจังหวัดเชียงใหม่พบว่า นับตั้งแต่พ.ศ. 2531 ถึง 2548 จังหวัดเชียงใหม่มีผู้ติดเชื้อแล้วทั้งสิ้น 19,000 คน โดยกลุ่มประชากรที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดได้แก่กลุ่มประชากรในช่วงอายุระหว่าง 25-39 ปี ดังแสดงในรูป 4.4 ทั้งนี้ มีการติดเชื้อในเพศชายร้อยละ 71 และเพศหญิงร้อยละ 29 สำหรับปัจจัยเสี่ยงของการติดเชื้อพบว่า กว่าร้อยละ 80 ติดเชื้อจากการมีเพศสัมพันธ์

สำหรับการกระจายตัวของประชากรผู้ติดเชื้อ พบว่ากว่าร้อยละ 55 กระจุกตัวอยู่ใน 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง หางดง ฝาง สันทราย สันป่าตอง แม่ริม และสารภี ตามลำดับ (รูป 4.5)

รูป 4.4 โครงสร้างอายุของผู้ติดเชื้อเอชไอวีระหว่างปีพ.ศ. 2531-2548 จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: จากข้อมูลสถิติของกลุ่มงานควบคุมโรคเอดส์และโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเชียงใหม่ (2549)